

Strip opus Magde Dulčić

Despotović, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:881022>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

STRIP OPUS MAGDE DULČIĆ

Marija Despotović

Mentor: dr. sc. Frano Dulibić

ZAGREB, 2022.

STRIP OPUS MAGDE DULČIĆ

Comics by Magda Dulčić

Marija Despotović

SAŽETAK

Ovaj diplomski rad se fokusira na analizu strip opusa, stvaralačkih faza i umjetničkog izraza Magde Dulčić (1965. – 2016. g.), te njen autorski značaj i podstrek u okvirima razvojne perspektive nacionalnog stripa. Na tragu invencija koje unosi grupa *Novi kvadrat*, a u suradnji s njihovim pripadnikom, Krešimirom Zimonićem, Magda Dulčić od 1985. g. kreira mnoštvo stripova za fanzine, omladinsku štampu, dnevne novine, strip magazine i dječje časopise. Njeni radovi objavljuvani su na stranicama *Lucifera*, *Kurir*, *Patka*, *Vidika*, *Poleta*, *Večernjeg lista*, *Flita*, *Comicon*, *Modre laste*, *Arzina*, *Prvog izbora* i *Oblutka*. Svojom autentičnom poetikom izraza se izdvaja kao jedna je od prvih relevantnih autorica na strip sceni. Prepoznali su to i njeni kolege, kritičari popularne kulture i povjesničari umjetnosti, stoga je 1988. godine nagrađena za strip inovaciju na *4. Salonu jugoslavenskog stripa* u Vinkovcima. Iduća etapa u karijeri je kolaboracija sa suprugom Zvonkom Todorovskim, unutar multimedijalne grupe *Divlje oko*, gdje plasiraju stripove namijenjene galerijskom gledanju, a u izrazu Magda Dulčić pokazuje rezolutnu nadogradnju stila. Istovremeno, ostvaruje ciklus stripova za djecu u kojima pokazuje koherentan i jasan izričaj, suptilnih intervencija i eksperimenata. U posljednjim samostalnim stripovima, autorica ostvaruje djela lirskih, intimnih i intuitivnih preokupacija.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 85 stranica, 39 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *Divlje oko*, Dulčić Magda, omladinska štampa, postmodernizam, Stari Grad, strip, Todorovski Zvonko, Zimonić Krešimir, ženski strip.

Mentor: dr. sc. Frano Dulibić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: doc. dr. sc. Ana Marinković, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, doc. dr. sc.

Josipa Alviž, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: 19.9.2018.

Datum predaje rada: 18.1.2022.

Datum obrane rada: 9.2.2022.

Ocjena: Odličan (5)

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Marija Despotović, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Moderna i suvremena umjetnost diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Strip opus Magde Dulčić rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 9.2.2022.

Vlastoručni potpis

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Strip u Hrvatskoj	3
3. Biografija i autorski korpus Magde Dulčić	8
4. Strip opus	12
4.1. Faktografski podaci strip produkcije	13
4.2. Autorski izraz u periodici	15
4.2.1.a <i>Mali saksofon, Patak, 1986.</i>	17
4.2.1.b <i>Mali saksofon 2, Patak, 1994.</i>	22
4.2.2. <i>Tornjevi, Patak, 1986.</i>	25
4.2.3. <i>Grad žena, Patak, 1989.</i>	28
4.2.4. <i>Noći punog mjeseca, Polet, 1988. - 1990.</i>	32
4.2.5. <i>Vručina u gradu, Comicon, 1990.</i>	36
4.3. Strip toka svijesti?	39
4.4. Divlje oko	41
4.4.2. <i>Modri vijadi</i>	42
4.4.3. Ostali stripovi tandema Dulčić-Todorovski	45
4.4.4. Strip album <i>Složeni predosjećaj</i>	52
4.4.4.1. <i>Složeni predosjećaj</i>	52
4.4.4.2. <i>Slikovnica o gradu i ženi</i>	57
4.4.4.3. <i>Svemirski blizanci</i>	62
4.4.4.4. <i>Otok</i>	64
4.5. Posljednja samostalna djela	68
4.6. Stilska obilježja strip opusa Magde Dulčić	72
4.6.1. Sadržajne karakteristike	73
4.6.2. Likovna morfologija	74
4.6.3. Strip režija	76
4.7. Kolaboracija sa Krešimirom Zimonićem	77
4.8. Komparacija tretmana ženskog lika: Zimonić-Dulčić	81
5. Zaključak	82
6. Literatura	85

1. Uvod

Umjetnički doprinos Magde Dulčić (1965. - 2016. g.) hrvatskoj kulturi je mnogostruk, obzirom na njezin polivalentan autorski opus koji je ostvarivala kontinuirano i paralelno u nekoliko medija: stripu, ilustraciji i animiranom filmu. Posjedovanje specifičnog duktusa, rezultiralo je prepoznatljivim stilom zbog kojeg je prihvaćena kao respektabilna autorica na likovnoj sceni popularne kulture od strane kolega, teoretičara, kritičara i povjesničara umjetnosti. Svojim djelovanjem pridonosi promjeni postojećih kanona vizualne i narativne matrice, stoga se ovaj diplomski rad temelji na kontekstualiziranju njene autorske pojave u razdoblju od 1985. do 2016. g. Premda joj je priznata uloga veteranke domaćeg stripa, koja je neumornom crtačkom kondicijom senzibilizirala stripovsku scenu za nadolazeće autorice, njen opus nije sveobuhvatnije obrađen i prezentiran. Pojavu i značaj kreativne strategije Magde Dulčić treba opsežnije proučiti, te shodno tome se u ovom istraživanju podrobnije analizira njen doprinos i angažman u strip produkciji.

Istraživanje opusa Magde Dulčić uključivalo je istraživanje stalnog postava i fundusa *Muzeja Staroga Grada* na Hvaru te korištenje čitaonice periodike u *Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici* u Zagrebu, uz pregled relevantne literature, kataloga izložbi i navoda o radu autorice. Objavljeni tekstovi o ostvarajima Magde Dulčić uglavnom proizlaze iz kataloga ili deplijana izložbi, popratnih novinskih članaka te unutar drugih studija koje kontekstualiziraju teme kao što su alternativni, autorski, postmodernistički ili pak tzv. ženski strip. O pojedinim dionicama njenog rada su pisali Saša Brkić, Lidija Butković, Aldo Čavić, Frano Dulibić, Dušan Gačić, Zlatko Gall, Bojan Krištofić, Tonko Maroević, Tahir Mujičić, Irena Jukić Pranjić, Krešimir Zimonić i drugi. Stoga, svrha rada je prikupljanje disperziranih podataka s tendencijom da se kompletira faktografija i temeljitije utvrdi prijedlog redoslijeda stvaralačkih faza metodama deskripcije i komparacije. Cilj diplomskog rada je pozicioniranje Magde Dulčić na jugoslavenskoj i hrvatskoj strip sceni koju je obilježila netipičnim crtačkim, literarnim, tematskim, interpretativnim i tehničkim inovacijama. Doprinos ovog rada može biti poticaj na monografsku obradu kojom bi se obuhvatio čitav opus autorice, dakle uz strip, valjalo bi istražiti i analizirati njezin angažman na područjima ilustracije i animiranih filmova.

Rad je strukturiran na kronološki poredana poglavlja i potpoglavlja, a teorijski dio rada obuhvaća detaljniju razradu analize strip opusa. U svrhu kontekstualiziranja pojave i značaja Magde Dulčić na strip sceni prilažem uvodno poglavlje sa sažetim povijesnim osvrtom na razvojni put nacionalnog stripa od pejorativno shvaćenog medija do *devete umjetnosti*. Apostrofirana su prijelomna razdoblja i značajniji autori te antologijska ostvarenja. Iduće poglavlje obuhvaća biografske činjenice i intermedijalni autorski korpus Magde Dulčić koja preko trideset godina, od 1982. do 2016. g., kontinuirano stvara animirane filmove, ilustracije i stripove. U četvrtom poglavlju se razrađuje glavni dio rada, analiza strip opusa, počevši s faktografskim podacima totaliteta strip produkcije, od radova u fanzinima, omladinskoj štampi, strip magazinima i časopisima (*Luciferu, Kuriru, Patku, Poletu, Vidicima, Flitu, Večernjem listu, Comiconu, Arkzinu, Modroj lasti, Prvom izboru i Oblutku*), preko stripova rađenih u tandemu sa Zvonkom Todorovskim (*Divlje oko*) do posljednjih samostalnih djela. Analiza autorskog izraza u periodici je provedena odabirom šest stripova koji su izlazili u razdoblju od 1986. do 1994.g. u *Patku, Poletu* i *Comiconu*. Posebno potpoglavlje obuhvaća prilog tezi o sklonosti Magde Dulčić izrazu stripa struje svijesti. Nova faza poetike sadržana je u potpoglavlju o multimedijalnoj grupi *Divlje oko*, unutar koje su nastali mnogi zanimljivi stripovi tandema Dulčić-Todorovski namijenjeni galerijskom gledanju. U idućem potpoglavlju je analiziran strip album *Složeni predosjećaj*, autentično, kompleksno i neuobičajeno ostvarenje koje sadrži četiri strip priče. Zasebno poglavlje se odnosi na posljednja samostalna djela koje radi po povratku u Stari Grad, od 2010. do 2016. g., a u njima pokazuje novu sugestivnu poetiku, prepuštajući se lirskim, intimnim i autoreferencijalnim preokupacijama. Individualna stilska obilježja su razrađena u posebnom poglavlju, a obuhvaćene su sadržajne karakteristike, likovna morfologija i strip režija, kojima se Magda Dulčić izdvaja kao autentična umjetnica imanentnog načela slobode autorstva i maštovite vizualne retorike. U zadnjim potpoglavljima su analizirane koautorske epizode Magde Dulčić i njenog mentora i kolege Krešimira Zimonića, komparacijom sličnosti i razlika u likovnom izrazu te pristupu tretmanu ženskog lika u njihovim strip izdanjima. Naposljetku, u zaključku donosim sažetak analize, individualne karakteristike te promjene u stilu Magde Dulčić.

2. Strip u Hrvatskoj

U potrazi za izvorištem stripa u Hrvatskoj, ovisno o determiniranju vrijednosnih kriterija, možemo se prikloniti jednom od tri moguća tumačenja povjesničara popularne kulture. Dakle, neki autori prepoznaju zametak proto-stripovskih elemenata u karikaturalnim šalama u sličicama koje su se pojavljivale na stranicama humorističnih, satiričnih i dječjih listova u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća kao što su *Zmaj*, *Zvekan*, *Jazavac* i *Koprive*.¹ Drugi pak smatraju da se primarna etapa odvija kroz dvadesete godine prošlog stoljeća s pojavom prvih stalnih protagonista u uzastopnom slikovnom prizoru, dok ostali autori konkretni početak stripa u Hrvatskoj smještaju u tridesete godine 20. stoljeća kada dolazi do pojave stripa duže forme, najčešće u nastavcima, realističnih crteža i raznolikih žanrova što rezultira širenjem publike.²

Dogovorno među teoretičarima medija, službenim početkom *devete umjetnosti* u Hrvatskoj se smatra strip *Vjerenica mača*, objavljen u svibnju 1935. godine u dnevniku *Novosti*, koji je nacrtao Andrija Maurović po scenariju Krešimira Kovačića.³ Tridesete i četrdesete godine obilježava propulzivna produkcija domaćih autora okupljenih oko ilustriranih tjednika i listova kao što su *Oko*, *Mickey strip*, *Veseli vandrokaš* i *Zabavnik*. Riječ je o scenarijima koji se profiliraju kroz povijesni, humoristički i pustolovni žanr, a važniji autori su, uz Maurovića, braća Walter i Norbert Neugebauer, Ferdo Bis, Albert Kinert, Stanko Radovanović-Žrnovački, Franjo Fuis te Marcel Čukli.⁴ U listu *Borba* 1946. godine, uslijed političkih konotacija, strip biva proglašen prozapadnjačkim, kapitalističkim proizvodom koji štetno utječe na omladinu, stoga postaje nepoželjan na stranicama tiska uzrokujući četverogodišnju stagnaciju.⁵

Međutim, od 1946. godine crtači, grafičari i slikari su radili unutar organizacije *Olikprop*⁶ iz koje je iznikao i list *Kerempuh* koji okuplja nove, mlade generacije crtača karikatura koji su uz

¹ Veljko Krulčić, »Povijest jugoslavenskog stripa«, u: *Salon jugoslavenskog stripa*, katalog izložbe (Vinkovci, Radničko sveučilište "Nada Sremac", 21.9.-30.9. 1984.), (ur.) Krešimir Zimonić, Vinkovci.

² Vidi u: Mladen Novaković, »Hrvatski strip – došao je da ostane«, u: Rudi Aljinović, Mladen Novaković, *Kad je strip bio mlad*, Zagreb: Stripforum, 2012, str. 25.

³ Sanjin Dragojević, Hrvoje Franceski, »Povijest stripa«, u: Zrinjka Peruško, *Uvod u medije*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2011., str. 199.

⁴ Mladen Novaković, »Hrvatski strip – došao je da ostane«, u: Rudi Aljinović, Mladen Novaković, *Kad je strip bio mlad*, Zagreb: Stripforum, 2012, str. 27.

⁵ Vidi u: Darko Macan, »Ideološko istrebljivanje korova«, u: *Strip revija*, 2 (2009.), str. 9.

⁶ Organizacija likovne propagande Narodne fronte Hrvatske: „Sve što je bilo u vezi s grafičkim izrazom i slikarstvom povezano tu se radilo.“ Ranko Munitić, Hrvoje Turković, Darko Zubčević, »Walter – od kokosovog oraha do „Velikog mitinga“«, u: Rudi Aljinović, Mladen Novaković, *Kad je strip bio mlad*, Zagreb: Stripforum, 2012, str. 158.

braću Neugebauer, ujedno predstavljali okosnicu druge generacije strip autora u Hrvatskoj:⁷ Ivica Bednjanec, Vladimir Delač, Borivoj Dovniković, Jules Radilović, Oto Reisinger te Ismet Voljevića. Ovdje valja naglasiti sponu između razvoja animiranog filma i stripa u Hrvatskoj, jer ako nastanku i razvoju stripu prethodi karikatura, tako s druge strane postoji poveznica između zagrebačkog stripa i animiranog filma *Zagrebačke škole*.⁸ Upravo u redakciji *Kerempuha* 1951. godine nastaje kulturni animirani film *Veliki miting*, nadahnut disneyevskom animacijom, a 1954. godine se osniva i *Zagreb film*.⁹ Mnogi se autori paralelno bave srodnim disciplinama, istovremeno radeći karikature, strip i animaciju, a izlaze i specijalizirani strip časopisi većih izdavačkih kuća kao *Vjesnikov zabavni tjednik*, *Petko* i *Horizontov zabavnik*, u kojima svoje radove, uz doajene Maurovića i braću Neugebauer, publiciraju svi predstavnici druge generacije.¹⁰ Godine 1954. počinje izlaziti *Plavi vjesnik*, izdanje gdje se, u narednih 12 godina, objavljuje preko 130 stripova inozemnih i domaćih autora. Nakon tog perioda dolazi do ekspanzije preuzimanja uvoznih, jeftinijih stripova i tek sporadičnog objavljivanja domaćih autora stripa.¹¹

U šezdesetim godinama važno je spomenuti tzv. *strip-eksperimente*¹² mladih autora: Derete, Gradiša, Gvozdanić, Kvesića, Marangunića, Petrića, Skozreta koji su objavljivani u *Omladinskom tjedniku*, *Paradoksu*, *Pop-Expressu* i *Studentskom listu*. Ti stripovi nisu imali koherentnu fabulu, a u likovnom izrazu su bili avangardni, dakle u opreci sa klasičnom narativnom strukturom stripa. Tih godina se na stranicama *Pop-Expressa*¹³ objavljuju i izvorni *underground* stripovi autora Rogera Branda te regionalna inačica kroz radove Kostje Gatnika. Krajem šezdesetih Vera Horvat Pintarić počinje s aktivnostima kojima postavlja strip u fokus akademskog proučavanja pišući tekstove i inkorporirajući strip u nastavu studija povijesti umjetnosti.¹⁴

⁷ Hrvoje Krešić, *Hrvatski strip i strip u Hrvatskoj* (2007.), <https://www.books.hr/kolumne/povijest-stripa/hrvatski-strip-i-strip-u-hrvatskoj> (pregledano 12. srpnja 2020.).

⁸ Vidi u: Vera Horvat Pintarić, »Autorski strip Zagrebačke škole«, u: Vera Horvat Pintarić, *Kritike i eseji*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2012., str. 362.

⁹ Miroslav Cmuk, *Strip izdavaštvo između umjetnosti i trivijalnosti*, (2012), https://issuu.com/tomica25/docs/tema_3-4-2012 (pregledano 12. srpnja 2020.).

¹⁰ Veljko Krulčić, *Povijest jugoslavenskog stripa*, 1984.

¹¹ Sanjin Dragojević, Hrvoje Franceski, *Povijest stripa*, 2011., str. 200.

¹² Veljko Krulčić, *Povijest jugoslavenskog stripa*, 1984.

¹³ Marko Zubak, »Pop-Express (1969.–1970.): rock-kultura u političkom omladinskom tisku«, u: *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2012.), str. 32.

¹⁴ „Važno je i njezino poznanstvo s Umbertoom Ecoom, koji je među prvima pisao o stripu kao književni teoretičar, a i organizirao je izložbe stripa. Njihovo je djelovanje stvorilo kontekst u kojemu se o stripu moglo razgovarati i na drugačiji način, u kojemu strip ulazi u galerije i muzeje i u kojemu dolazi do afirmacije autorskog, nekomercijalnog stripa koji su kod nas promovirale grupe *Novi kvadrat*, *Zzot* i *Divlje oko*, i današnje autorice i autori okupljeni oko časopisa *Komikaze*.“ Vjeko Staničić, *Šezdeset majstora: Od Maurovića do strip komentara o koroni slikara Stipana*

Nastavno na promjene koje su započele u prethodnom desetljeću, sedamdesete godine 20. stoljeća donose nova strujanja, počevši od Nedjeljka Dragića koji za *Večernji list* kreira tzv. antistrip *Tupko*, lucidno dekonstruirajući formu stripa.¹⁵ Zbog komercijalizacije sadržaja u štampi, putem uvoznih zabavnih materijala sa Zapada još od šezdesetih godina, zakonska regulativa iz 1972. godine o oporezivanju tzv. *šunda*¹⁶ rezultira ideološkim korektivom kulturnog establišmenta i utječe na produkciju stripa. Promjeni percepcije stripa kao medija pridonosi Vera Pintarić Horvat koja nastavlja s kritičkim vrednovanjem stripa te 1973. godine objavljuje tekst *Autorski strip Zagrebačke škole*.¹⁷ Godinu dana kasnije izlazi prvi broj *Pegaza, revije za povijest i teoriju stripa i ostalih vizualnih medija koji se izražavaju grafičkim putem*. Važnim se čini napomenuti da se u tom broju objavljuje strip Krešimira Zimonića *Luna*¹⁸ kojim se ovaj autor pojavljuje na sceni koju će obilježiti svojim umjetničkim djelovanjem i aktivnostima, među koje se ubraja i suradnja s Magdom Dulčić. U kontekstu ženskog autorstva, upravo u ovom razdoblju sedamdesetih, stripove počinje objavljivati Ljubica Heidler, prvo u *Vjesniku*, a potom u *Večernjem listu*.¹⁹ U okviru istraživanja vezanih za medij stripa, najznačajniji doprinos pripada *Studiju za novi strip iz Lučana* osnovanom 1975. godine u kojem autori Milenko Pajić i Vladimir Dunjić prezentiraju sadržaje bitno različite od konvencionalnih.²⁰ Prijelomna pojava za daljnji razvoj stripa u Hrvatskoj događa se formiranjem *treće generacije*²¹ unutar časopisa *Polet*, zahvaljujući mladim inventivnim pojedincima koji su oformili strip skupinu poznatu pod nazivom *Novi kvadrat*. Riječ je o Radovanu Devliću, Mirku Iliću, Igoru Kordeju, Nikoli Kostadinoviću, Ninoslavu Kuncu, Jošku Marušiću, Emiru Mešiću, Ivanu Puljku, Krešimiru Skozretu i Krešimiru Zimoniću. Svojim djelovanjem su,

Tadića (2020.), <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/sezdeset-majstora-od-maurovica-do-strip-komentara-o-koroni-slikara-stipana-tadica-15034646> (pregledano 15. srpnja 2020.).

¹⁵ Ranko Munitić, *Strip, deveta umjetnost*, Zagreb: Udruga za popularizaciju hrvatskog stripa ART 9, 2010., str. 138.

¹⁶ Vidi u: Zoran Janjetović, »Zabavna štampa u socijalističkoj Jugoslaviji«, u: *Studia Lexicographica* 1 (2010), str. 33 - 59.

¹⁷ Vidi u: Vera Horvat Pintarić, »Autorski strip Zagrebačke škole«, u: Vera Horvat Pintarić, *Kritike i eseji*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2012., str. 356 - 377.

¹⁸ Hrvoje Krešić, *Hrvatski strip i strip u Hrvatskoj - 2. dio* (2007.) <https://www.booksa.hr/kolumne/povijest-stripa/hrvatski-strip-i-strip-u-hrvatskoj-2-dio> (pregledano 15. srpnja 2020.).

¹⁹ Irena Jukić Pranjić, *Ženski strip na Balkanu*, Zagreb: Fibra, 2010., str. 5.

²⁰ Vidi u: Antun Travirka, *Plavi salon, 11. Jugoslavenski triennale slikarstva, medijska kultura i suvremena likovna praksa*, katalog izložbe (studeni-prosinac 1983.), Zadar: Galerija umjetnina Narodnog muzeja, 1983.

²¹ U separatu *Studenta* 1978. godine pod nazivom *Treća generacija?* izlazi i istoimeni tekst Ljubomira Kljakića u kome on uvodi pojam *treća generacija*. "Uspevši da proširi tematske, jezičke i likovne mogućnosti stripa treća generacija je, po Kljakiću, u svojim najvišim dometima, strip uzdigla na nivo koji se nastavlja na vrhunske domete s početaka istorije stripa (*Little Nemo, Krazy cat...*)" Zoran Đukanović, *'Third Generation' and Beyond* (1986.) https://www.academia.edu/9831459/Third_Generation_and_Beyond_Tre%C4%87a_generacija_i_posle_Novi_kvadrat_i_ostali (pregledano 14. srpnja 2020.).

od 1976. do 1979. godine, realizirali autorske stripove koji posjeduju inventivnost i umjetničku snagu alternativnog izraza. Premda se razlikuju po individualnom oblikovanju, skupinu povezuje zajednički angažman i težnja za eksperimentima unutar vizualne i verbalne prirode medija. Njihova aktivnost je potaknula kritičare na polemički spor i tih se godina objavilo mnogo tekstova koji su propitivali i valorizirali domete njihovog stvaralaštva unutar polariteta etabliranog i alternativnog stripa.

U idućem desetljeću pripadnici alternativnog stripa objavljuju u *Poletu*, važno je istaknuti grupu ZZOT od kojih valja posebno akcentirati rad Helene Klakočar čiju poetiku²² izraza respektira i Magda Dulčić, koja također tih godina počinje raditi za *Polet*, naime od 1988. do 1990. godine objavljuje strip serijal *Noći punog mjeseca*. Ovo razdoblje je formativno za obje umjetnice, koje stvaraju žensko strip-stvaralaštvo koje se razlikovalo od postojećih izdanja, utirući put za autorice koje će se pojaviti u narednim desetljećima. Nadalje, osamdesete godina 20. stoljeća su obilježene aktivnostima poput pokretanja *Vjesnikove* edicije *Naš strip* u kojoj se izdaju isključivo radovi domaćih autora, te angažmanom Krešimira Zimonića koji 1984. godine pokreće *Salon jugoslavenskog stripa* u Vinkovcima te godinu nakon inicira osnivanje *Društva autora stripa*. Također, okuplja brojne domaće autore i potiče izdavanje strip magazina *Patak* u Požegi u kojem je Magda Dulčić objavljivala svoje inventivne strip table. Tih godina djeluju i Edvin Biuković, Goran Devlić, Dušan Gačić, Darko Macan, Dubravko Mataković, Goran Sudžuka, Milan Trenc, Danijel Žeželj i drugi. Umjetničke pretenzije tih autora gravitiraju i prema animiranom filmu, kod brojnih se mlađih autora vidi sklonost bogatijem i rafiniranijem crtežu, grafički snažnih likova i razrada perspektive pozadine.²³ Sredinom osamdesetih je pokrenut i prvi strip fanzin u SFRJ, riječ je o *Luciferu* koji izlazi u Sisku, a upravo na tim stranicama pronalazimo prve objavljene stripove Magde Dulčić, *Moriu* i *Lutke*. Istaknuta uloga pripada i dječjem časopisu *Modra lasta* u kojem se 1989. godine pojavljuje antologijski lik *Zlatke* Krešimira Zimonića, a u devedesetima Magda Dulčić tamo objavljuje nekoliko epizoda stripa *Negdje iza duge*. Krajem osamdesetih značajno je

²² "...u radovima je Helene Klakočar i Željka Zorice natopljen širok raspon umjetničkih odraza, ponajviše filma, stripa i likovnih umjetnosti pa je razvidan i žanrovski eklekticizam." Tomislav Čegir, *Otkrivanje stripa*, Zagreb: Vedis, 2018., str. 352.

²³ "Ti elementi ukazuju na animatore koji su svoja prva crtačka iskustva stekli na stripovima, a u koje se ubrajaju Krešimir Zimonić, Magda Dulčić, Goran Sudžuka, Milan Trenc, Dušan Gačić i dr." Mihaela Majcen-Marinić, »O suvremenom animiranom filmu u Hrvatskoj i odnosu animacije i stripa«, u: *Prvih dvadeset godina Magde Dulčić – Animirani film i strip*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Ulupuh, 4.6. – 12.6. 2008.), (ur.) Maša Štrbac, Zagreb: Ulupuh, 2008.

nastojanje Jure Ilića da na stranice *Večernjeg lista* plasira strip ostvarenja domaćih autora, pa tako i Magda Dulčić radi serijal *Lina* po predlošku Dubravke Senčić.

Raspad Jugoslavije i period obilježen Domovinskim ratom naizgled nepovoljno utječe na strip izdavaštvo, međutim na sceni se pojavljuju nove tendencije filtrirane kroz fanzine²⁴ *Endem*, *Stripoholic* i *Bruh* koji se profiliraju u smjeru *underground* stripova šezdesetih godina. Potonja dva fanzina pokreću autori poznatiji kao skupina *Novo hrvatsko podzemlje*. Autori koji kreiraju *Endem* i *Stripoholic*, zajedno s grupom studenata i u suradnji s *Radijom 101*, 1998. godine pokreću festival stripa *Crtani romani šou*, danas poznatiji pod internacionaliziranim nazivom *CRŠ Zagreb Comic Con*.²⁵ Spomenimo i *Kolektiv Variete Radikale* koji su također u svom četverogodišnjem djelovanju izdavali fanzin, a ishodište u takvoj fanzinskoj produkciji je imao i *Kvadrat* koji je danas jedini časopis za strip i teoriju stripa u Hrvatskoj. Upravo u fanzinima su devedesetih debitirale mnoge autorice: Ivanka Apostolova, Neda Dokić, Ivana Filipović, Ivana Guljašević Kuman, Irena Jukić Pranjić i druge.²⁶ U to vrijeme kratko izlazi strip magazin *Comicon* urednika Ive Miličevića i fanzin antiratne kampanje *Arkzin* koji se vremenom etablira kao dvotjednik alternativne orijentacije, na čijim stranicama možemo pronaći strip table Magde Dulčić. Krajem devedesetih se počela oformljavati grupa autora pod nazivom *Divlje oko* u kojoj su podjednako zastupljeni autori i autorice,²⁷ njih osam, među kojima i Magda Dulčić koja radi sa Zvonkom Todorovskim, životnim partnerom i koautorom. Grupa izdaje časopis za strip i vizualnu naraciju *Flit - ego strip uradak*.

Jedna od autorica, Ivana Armanini 2002. godine pokreće *Komikaze*, tiskani i web projekt koji promovira alternativni strip. Za razliku od grupe *Divlje oko*, *Komikaze* su inkluzivnija platforma, odnosno ne okupljaju samo umjetnike s diplomom, što je npr. kod grupe *Divlje oko* nosilo i određenu dozu elitizma.²⁸

²⁴ Vidi u: Ivan Prlić-Prle, »Fanzinska generacija - djeca fotokopirke u mraku 1990-ih«, u: *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021., str. 181-187.

²⁵ Vidi u: O nama – Zagreb Comic Con, <https://zagrebcomiccon.com/o nama/>

²⁶ Irena Jukić Pranjić, *Ženski strip na Balkanu*, Zagreb: Fibra, 2010., str. 6.

²⁷ »Mnogo prije novijeg *buma* ženskog stripa u regiji postojale su itekako zrele autorice i umjetnice koje i dan-danas djeluju, a počele su se afirmirati na alternativnoj strip sceni još osamdesetih godina, primjerice Magda Dulčić i Helena Klakočar, koje će početkom dvije tisućitih biti u postavi jedne od prvih strip-grupa u kojima su žene bile podjednako zastupljene kao i muškarci - *Divljev Oka*.« Bojan Krištofić, *Nezanemariva političnost* (2015), <https://www.kulturpunkt.hr/content/nezanemariva-politichnost> (pregledano 16. srpnja 2020.).

²⁸ Vidi u: Iva Divić, *Komikaze - suvremeni autorski strip u Hrvatskoj* (2010.), <https://komikaze.hr/suvremeni-autorski-strip/> (pregledano 16. srpnja 2020.).

3. Biografija i autorski korpus Magde Dulčić

Magda Dulčić rođena je 1965. godine na Hvaru, u mjestu Stari Grad.²⁹ Srednju školu primijenjene umjetnosti, smjer industrijski dizajn, završava u Splitu i već tada se mogao naslutiti njezin likovni, tematski i stilski autorski potencijal. Prepoznao ga je i njezin budući kolega i mentor, Krešimir Zimonić koji joj, po završetku formalnog školovanja, postaje supervizor u *Zagreb filmu*, gdje Magda Dulčić započinje svoju profesionalnu karijeru. U narednih tridesetak godina radne realizacije, djelovala je kao animatorica za *Zagreb film* i *Luna film*, strip crtačica za omladinsku štampu, magazine, dnevne novine i dječje časopise, te kao ilustratorica brojnih knjiga i udžbenika. Iznimno talentirana autorica, snažnog crtačkog senzibiliteta i duboke emotivnosti, jedna je od prvih žena koja će, u navedenim disciplinama, osamdesetih godina prošlog stoljeća, obilježiti umjetničku scenu Jugoslavije.

Početna iskustva usvaja kao suradnik u *Zagreb filmu*, a debitirala je već 1982. godine animiranim filmom *Zimska želja*.³⁰ Prve stripove joj Krešimir Zimonić objavljuje u sisačkom strip fanzinu *Lucifer* 1985. godine. Potom iste godine objavljuje u dječjem listu *Kurir*, također izdavanom u Sisku, te 1986. godine dobiva stalni angažman u požeškom strip magazinu *Patak*. U drugoj polovici osamdesetih godina prima formalno priznanje u vidu dviju nagrada; prvu za crtež u filmu *Leptiri* Krešimira Zimonića na *Festivalu animiranih filmova* u Zagrebu 1987. godine, te drugu za strip inovaciju na *4. Salonu jugoslavenskog stripa* u Vinkovcima 1988. godine. Time je inaugurirana³¹ u vizualnu kulturu kao autorica stripova koja uvodi nove teme, razvija zanimljiv individualni izraz i ovladava morfologijom medija, izdvajajući se od generacije intimističkom fabulom, smjelom poetikom crteža, te vještom dramaturgijom kadra i montaže. Krajem osamdesetih objavljuje strip table u *Vidicima*, *Poletu* i *Večernjem listu* te ilustrira u dječjem listu

²⁹ Odrastanjem na otoku, autorica usvaja senzibilitet za *starogrojski* registar topografskih motiva, često koristeći elemente otočke ikonografije u svom likovnom izražavanju: "Stari Grad je zapravo prelijepi skladni niz gradskih kuća od Plančićevog rodnog doma i mauzoleja don Šime sve do dna vale. Taj niz zgrada gledan s Prika je plemeniti crno-bijeli crtež, koji se poput stripa u nastavcima milujući aplicira rivom uz zaljev. Stari je grad likovno uistinu dostojanstvena starinska grafika s formom, ritmom, dramaturgijom stripa." Tahir Mujičić, *Strip i ilustracija: Magda Dulčić i Alem Ćurin*, katalog izložbe (22.08. - 15.9. 2003.), Hvar: Galerija Juraj Plančić, 2003.

³⁰ Magda Dulčić potpisuje scenarij, crtež, režiju i animaciju. Mihaela Majcen Marinić, *Prema novoj animaciji*, Zagreb: Meandarmedia, 2014., str. 167.

³¹ „Iznimno talentirana suradnica na *Leptirima*, autorica stripa i animatorica Magda Dulčić nagovještava svojom pojavom važan fenomen u novijoj historiji jednako animacije i stripa – nove tematske oblasti, senzibilitet i energiju koji su se javili s etabliranjem sve većeg broja autorica.“ Midhat Ajanović, »Strip i animacija«, u: *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021., str. 135.

Smib, a sudjeluje i u animiranim filmovima *Posljednja stanica* i *Utakmica* 1987. godine. Dakle, tijekom osamdesetih godina gradila je vlastiti likovni izraz, zadržavajući prepoznatljivi crtački senzibilitet u brojnim grafičkim rješenjima.

Kroz devedesete je, unatoč ratnim okolnostima i time prouzrokovanoj stagnaciji, prisutna na stranicama *Comicon*, *Arkina* te također *Modre laste*. Ujedno je produktivna kroz animaciju³² realizirajući filmove *Čakaj me* (1992.), *Ruža* (1992.), *Zemlja snova* (1994.), *Mladić s ružama* (1995.) za koji je nagrađena *Zlatnom ružom Kaira*, *Samotnikov vrt* (1999.) te izrađuje špicu za *Festival animiranog filma* u Zagrebu (1996.). U međuvremenu izrađuje i ilustracije u knjigama za djecu; *Dva smijeha* (1994.), *Finka Fi* (1995.), *Sirena i oblak* (1995.), *Vauvan* (1995.), *Putovanje plave strijele* (1995.) te *Ludi kamen* (1996.) Devedesetih je kreirala i dvije reklame, *Pliva-soft ball* (1993.) i *Pliva-baby etic* (1995.).

Početak novog tisućljeća djeluje unutar multimedijalne grupe *Divlje oko* u tandemu sa suprugom Zvonkom Todorovskim. Njihovo koautorstvo je rezultiralo zanimljivim i nekonvencionalnim stripovima različitih formata i tema u kojima Magda Dulčić pokazuje zanimljivu nadogradnju stila. Ostvaruju značajan dio zajedničkog opusa, bili su članovi umjetničke organizacije *Pelegrin* u statusu slobodnih umjetnika, prvo žive i rade u Zagrebu, a potom sele u Koprivnicu. Radove izlažu u galerijama, objavljuju na stranicama fanzina *Flit* i izdaju samostalan strip album *Složeni predosjećaj*. Magda Dulčić nastavlja kreirati i animirane filmove; *Perpetum stabile*³³ (2004.), *Oko* (2006.), *Kako je nastala kiša* (2007.), *Čežnja* (2008.), *Mjesečeva korablja* (2009.) te *Povratak* (2010.). U tom periodu počinje i angažman u dječjim časopisima, *Prvi izbor* i *Oblutak* gdje objavljuje strip table. Također, i dalje ilustrira knjige za djecu, *Čuj, Pigi, zaljubila sam se* (2002.) i niz naslova pisca i partnera Zvonka Todorovskog; *Mirakul od mora* (2002.), *Prozor zelenog bljeska* (2003.), *Mrlja* (2004.), *Plavi trubač* (2007.), *Vjetrovi Lampeduze* (2007.) te *Mjesečev prolaz* (2008.).

³² "Svojim prepoznatljivim koloritom, poetsko-psihodeličnom atmosferom, svakodnevnim motivima viđenima kroz prizmu apsurdne fantastike i s mnogo vizualnih referenci na različite momente u povijesti umjetnosti, filmovi Magde Dulčić svakako su otvorili jedan novi misaoni prostor u hrvatskoj animaciji." Bojan Krištofić, *Telegramov esej o nastanku crtiča u Hrvatskoj (4. dio): Otkuda se pojavila velika kriza i kako su animatori jedva preživjeli 90-e* (2015.), <https://www.telegram.hr/kultura/telegramov-esej-o-povijesti-crtica-u-hrvatskoj-4-dio-otkuda-se-pojavila-velika-kriza-i-kako-su-animatori-jedva-prezivjeli-90-e/> (pregledano 19. srpnja 2020.)

³³"Nova faza Magde Dulčić počinje u suradnji sa životnim suputnikom Zvonkom Todorovskim, lucidnim scenaristom, strip crtačem i znalцем medija. Serijal mini animacijskih etuda *Perpetum stabile* već po knjigama snimanja (svojevrsnim Strip haikuima!) daje naslutiti provokativan i atraktivan projekt." Tahir Mujičić, *Strip i ilustracija: Magda Dulčić i Alem Ćurin*, 2003.

Kraj desetljeća obilježava Zvonkova smrt, 2010. godine, i povratak Magde Dulčić u Stari Grad na Hvaru. Taj povratak³⁴ je duboko metaforičan i čitljiv u njenim posljednjim samostalnim djelima, stripovima u kojima stvara lirski epilog ljubavi i otoku koji su neodvojiv dio njenog identiteta, prije prerane smrti u svibnju 2016. godine. Rezimirajući intermedijalnu autorsku djelatnost Magde Dulčić, možemo prepoznati instrumentalizaciju³⁵ stvaralačkih faza koje su umrežene kroz istodobni rad na animiranim filmovima, stripovima i ilustracijama. Po množini i kvaliteti ostavštine, koja je sastavni dio umjetničke zbirke *Muzeja Staroga Grada* na Hvaru, ubrajamo je u značajnu pojavu hrvatske kulturne scene, autoricu snažne imaginacije i i crtačkog senzibiliteta. S obzirom na to da se zarana prepoznala važnost njenog autorskog izraza, izlagala je, u toku karijere samostalno i grupno, na svim važnijim izložbama stripa, ilustracije i animiranog filma u Hrvatskoj i regiji, a njeni radovi su izlagani i posthumno. Njezina izlagačka aktivnost počinje od izložbe *22 hrvatska autora stripa* u galeriji sv. Jerolima u rodnom Starom Gradu 1987. godine za koju je Magda Dulčić kreirala i katalog. Važno je istaknuti samostalnu izložbu *Prvih dvadeset godina Magde Dulčić* iz 2008. godine u zagrebačkoj *Galeriji ULUPUH*, polovično retrospektivnog karaktera. Zastupljena je u dokumentarnom televizijskom serijalu *Strip u Hrvatskoj*, u 16. epizodi prve sezone 2015. godine. Njena pojava je istražena i u antologiji *Ženski strip na Balkanu*, gdje je prezentirana kao jedna od prvih autorica stripova u Hrvatskoj. Uvrštena je i u nedavni postav izložbe ženskog strip stvaralaštva u regiji *Ona se budi* u Beogradu 2018. godine. Njeni radovi su izloženi i na recentnoj izložbi *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj* postavljenoj u *Muzeju suvremene umjetnosti* u Zagrebu od prosinca 2020. do ožujka 2021. godine.

³⁴ Valja naglasiti i film *Povratak* nastao 2010. godine koji: „...po stilu i animaciji predstavlja autoričin vrhunac u pristupu temama i atmosferi otprije prisutnima u njezinim filmovima, ali i stripovima. Film *Povratak* bavi se nostalgijom za rodnim mjestom i životom na moru za vrijeme boravka u udaljenoj gradskoj sredini (...) koja dojmljivo ostvarenom atmosferom i izrazitom likovnošću jasno ilustrira određene osjećaje i raspoloženja.“ Mihaela Majcen Marinić, *Prema novoj animaciji*, 2014., str. 76.

³⁵ Neki njeni filmovi često izgledaju kao animirani stripovi: „...iskustva stečena u jednom mediju instrumentaliziraju se u drugom i obratno. Zajednički nazivnik tako bogatog i raznovrsnog opusa umjetnice pritom uvijek ostaje crtačka vještina na kojoj počiva dobar strip jednako kao i dobar animirani film.“ Lidija Butković, »O animiranim filmovima Magde Dulčić«, u: *Prvih dvadeset godina Magde Dulčić – Animirani film i strip*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Ulupuh, 4.6. – 12.6. 2008.), (ur.) Maša Štrbac, Zagreb: Ulupuh, 2008.

STRIP

galerija *sv. Jerolim*
STARIGRAD O. HVAR

Slika 1: Naslovnica kataloga izložbe 22 hrvatska autora stripa u galeriji sv. Jerolima u Starom Gradu 1987. g.

4. Strip opus

Prve detaljnije informacije o stripovima i umjetničkoj ličnosti Magde Dulčić objavljene su u drugom broju strip magazina *Patak* iz 1986. godine gdje u rubrici *Patak predstavlja Vama* Krešimir Zimonić između ostalog bilježi: „Magda Dulčić se pojavila u Zagrebu s jednom malom fasciklom punom minijaturnih crteža. Bilo je tu svega - od pejzaža i portreta, preko secesije do ikonografije *underground* stripa.“³⁶ U tom brojnem, divergentnom i nedovršenom sijasetu crteža Zimonić je prepoznao obećavajući kreativni potencijal mlade autorice omogućivši joj angažman u animiranim filmovima i ohrabrujući je objavljivanjem prvih strip tabli. Njegova intuicija se pokazala ispravnom, Magda Dulčić se ubrzo nametnula kao maštovita, sugestivna i hiperproduktivna autorica koja s lakoćom generira nove inovativne sadržaje.³⁷ Postiže slobodu izraza neovisnu o zahtjevima tržišta i uskoro postaje autentična pojava hrvatskog ženskog strip-autorstva.³⁸ Poetika grafičkog rukopisa Magde Dulčić se razlikuje od ostalih autorica koje, uvjetno rečeno, pripadaju njenoj generaciji. Primjerice, Helena Klakočar zanimljivo kreira u rasponu od shematiziranog grafizma, estetike ružnoće do prijenosa slikarskog postupka u medij stripa, Irena Jukić Pranjić oblikuje koloristički promišljene i proračunate kompozicije kadra u kombinaciji s preciznom, nježnom i istančanom linijom, a Ivana Armanini koristi efektni, grubi, ekspresivni i pojednostavljeni grafizam oblika u maniri *undergrounda*. U usporedbi s njima, Magda Dulčić pokazuje širi raspon perpetuiranja vlastite kaligrafije, intuitivne prilagodljivosti i višeslojne poetike u smislu brojnijih grafičkih rješenja, češćeg korištenja oprečnih elemenata raznih likovnih pravaca, zanimanja za sugestivnost prostora koje se manifestira u načinu oblikovanja figura i pozadina, perceptivnoj angažiranosti promatrača, smjenjivanjem različitih izreza kvadrata i promjenama optičkih pozicija. U stripografiju Magde Dulčić ubrajamo inventar radova širokog spektra, od heterogenih djela publiciranih u periodici, ostvarenja unutar multimedijalne grupe

³⁶ Od 16. do 21. stranice inkorporiran je strip *Kamen*, tekst Krešimira Zimonića *U potrazi za krilima* i intervju Vlatke Margetić s Magdom Dulčić *Bijeg u maštu*.

³⁷ To potvrđuju i riječi Gorana Sudžuke, Magdinog kolege iz *Zagreb filma* koji u pohvalno govori o spontanosti, inspiraciji i mašti autorice: “I ono što me kod Magde fasciniralo i inspiriralo je to kako bi sjedila i crtala stripove i stavljala bi ih na hrpu bez puno komplikacija, s jednom zadivljujućom lakoćom. Ona mi je pomogla da se oslobodim tog nekakvog straha, da se oslobodim i crtam. I taj je utjecaj bio za mene ključan.” Goran Sudžuka, *Strip u Hrvatskoj*, HRT3, 2015., epizoda 16.

³⁸ Objavljivanjem u omladinskom tisku, stvorio se preduvjet za originalni autorski izraz koji prepoznaje i Tatjana Gromača: “Imala je zanos, snagu, talent – ludost da se usprotivi svijetu i usudi govoriti svojim jezikom. Njeni su crteži i stripovi dolazili iz nekog posve drugog svijeta, svijeta koji nigdje nije postojao i mogao se zamisliti uz snažnu imaginaciju i volju.“ Tatjana Gromača, »Osam prizora o stripu«, u: Irena Jukić Pranjić, Ivana Mance, Tatjana Gromača, *Ženski strip na Balkanu*, Zagreb: Fibra, 2010., str. 383.

autorskog stripa *Divlje oko* do strip albuma *Složeni predosjećaj* te posljednjih neobjavljenih samostalnih radova. Pristupala je različitoj publici s jednakim entuzijazmom i vizualnom inteligencijom, bilo da je riječ o autorskom stripu namijenjenom zrelijoj populaciji ili pak stripovima rađenim za djecu. Prema riječima autorice, ne radi se o različitim vrstama stripa, već o pristupu temi koju iscertava na različit način, ovisno o prilagodbi tekstu.³⁹ Radove možemo načelno podijeliti na autorski strip, adaptaciju scenarija te koautorstvo.⁴⁰ Sazrijevanje autorice se manifestiralo kroz estetski raznovrsne stvaralačke faze: izgradnja vlastitog likovnog stila, rezolutniji izraz u koautorstvu sa Zvonkom Todorovskim, zasebna kategorija stripa za djecu te intimniji prosede posljednjih samostalnih djela. S obzirom na dužinu, radi u rasponu od jedne pasice, samostalne table, duže forme, serijala do strip instalacija plakatnih dimenzija. Od likovnih tehnika, autorica je koristila tuš, temperu, drvene bojice, flomaster, kemijsku, a unosila je i kolažne materijale te razne podloge, od papira preko kartonskih ljepenki do drvenih paleta.

4.1. Faktografski podaci strip produkcije

Iznimno produktivna, od druge polovice osamdesetih do 2016. godine, Magda Dulčić je nacrtala stotinjak stripova različitog formata, objavljenih u omladinskoj štampi, strip magazinima, revijama, časopisima i dnevnim novinama, ili izlaganih unutar galerijskog prostora. Za detaljniju analizu i razradu glavnog poglavlja odabrani su radovi na temelju kojih se impostira njezino stvaralaštvo, dok su dostupni kronološki i faktografski podaci obrađeni u idućim odlomcima.

1985. godine objavljuje prve stripove, odnosno, prema njezinim riječima, ilustrirane priče⁴¹ *Moria* i *Lutke* u sisačkom strip fanzinu *Lucifer*. Premda se radi o prvoj razvojnoj etapi mlade autorice i stanovitoj stilskoj vježbi nadolazećeg izraza, možemo očitati temeljne tematske i oblikovne preokupacije iz kojih su nastala i kasnija djela. Prvi (plaćeni) stripovi joj izlaze od 1985. do 1987. godine u dječjem listu *Kurir: Strip na prvi crt, Što se zgodi kad je ona koja zabavlja loše volje, Jednog dana jedan nos, Na tri koraka* i serijal *Osunčani*.

³⁹ Vjekoslav Đaniš, »Negdje iza duge – Interview s Magdom Dulčić Todorovski«, u: *Kvadrat 19* (2008.), str. 13.

⁴⁰ U sva tri slučaja se pojavljuje u Patku br. 4 iz 1987. godine: samostalni rad je strip *Strah*, obradila je tekst Margarete Renić u stripu *Valovi* i sudjeluje kao crtač u suradnji s Krešimirom Zimonićem u stripu *Zlatka – Balada*.

⁴¹ Tihomir Mraović, »Govorim slikom«, u: *Studentski list 30* (1987.), str. 11

Za strip magazin **Patak** radi od 1986. do 1990. godine neke od antologijskih realizacija, zahvaljujući kojima dobiva nagradu za inovaciju na *Salonu jugoslavenskog stripa* 1988. godine u Vinkovcima: *Mali saksofon*, *Kamen*, *Tornjevi* (scenarij Margarete Renić), *Balada The little flying Zlatka* (koautorska epizoda sa Krešimirom Zimonićem), *Valovi* (scenarij Margarete Renić), *Strah*, *Zlatka posebna* (koautorska epizoda sa Krešimirom Zimonićem), *Heroji* (ideja i sinopsis Vladimira Dimića, tekst i crtež Magde Dulčić, Stanka Bešlića, Vjekoslava Ivezića, Ninoslava Kunca, Željka Lordanića i Milana Trenca), *Sladak je život*, *San jesenske noći* (nastavak stripa *Vlaga, sol, mraz* Helene Klakočar), *Kako u visine?*, *Viktorov kraj*, *Grad žena* (scenarij Dubravke Senčić), *Zvezdana melodija*, *Mali patak/Ljepota*, *Mali saksofon 2.*, *Negdje iza duge*.

U **Vidicima** 1987. godine objavljuje strip *Oh, moji snovi*. Iste godine oblikuje katalog izložbe 22 hrvatska autora stripa u galeriji sv. Jerolima u Starom Gradu u kojem objavljuje strip *Kako u visine? Poučna priča*. U katalogu **Salona jugoslavenskog stripa**, 1988. godine, objavljene su dvije pasice iz stripova *Tornjevi* i *Strah*, te stripovi *Još jedan radostan dan* i *Skok*. Najduži serijal *Noći punog mjeseca* kreira za **Polet** od 1988. do 1990. godine. Za **Večernji list** realizira strip serijal *Lina*, po predlošku Dubravke Senčić, koji se pojavljuje 1989. godine. Strip *Vrućina u gradu* je objavljen 1990. godine u **Comiconu**. U **Arkzinu** joj tijekom 1995. godine izlaze tri epizode: *Djevojčica i sunce*, *Djevojčica i mačka* i *Plešite plešite*. U **Modroj lasti** 1991. godine izlazi koautorska epizoda s Krešimirom Zimonićem *Zlatka i Tin* te dvije epizode *Negdje iza duge* 1995. godine.

Djelujući unutar grupe *Divlje oko* u tandemu sa suprugom Zvonkom Todorovskim, uz izlagačku aktivnost, radovi članova su objavljivani u fanzinu **Flit** od 1997. godine i u časopisu **Divlje oko** iz 2003. godine. Objavljeni su stripovi: *Zvijezda padalica*, *Noći punog mjeseca*, *Put do tvog pogleda*, *Anđeo sa zapadnog prozora*, *1,2,3...*, *Trkač*, *Slon celebes*, *Blejdraner*, *Modri vijadi*, *Vozila se po moru galija*, *La maleta azul*, *Slikovnica o gradu i ženi* te nekoliko neimenovanih tabli. U opus radova iz tog razdoblja ubrajamo i stripove *Kiša*, *Handle with care*, *Moj prvi*, *1. maj*, *Prijatelji*, *Ja*, *Strip sa dva naslova* i *I jezovitim svršetkom*, *Čovjek mačka*.

Po scenariju Todorovskog, od 2002. do 2010. godine, izrađuje i stripove za djecu *Mudrica*, *Negdje iza duge* i *Glave u oblacima* koje objavljuje u časopisima *Prvi izbor* i *Oblutak*. U koautorstvu rade i strip *Nona* objavljen u *Biseri Jadrana* 2003. godine.

Najambiciozniji projekt je strip album *Složeni predosjećaj* koji je objavljen 2014. godine, a sadrži četiri priče: *Složeni predosjećaj*, *Slikovnica i gradu i ženi*, *Svemirski blizanci* i *Otok*. Strip album je nastao u suradnji sa suprugom Zvonkom Todorovskim, a njime se iznova potvrđuje „kao relevantna umjetnica mimo svih socijalnih, stilskih i žanrovskih kategorija“.⁴²

Posljednja samostalna djela radi po povratku u Stari Grad na Hvaru od 2010. do 2016. godine: *Divji cvit*, *Spavala sam do sad*, *Planktonska ljubav*, *Čovik koji se smije na bol*, *Majina strelica*, *Svemirski blizanci*, *Otok*, *Priča o anđelu*, *Trag u srcu*, *Daleko su Amerike*, *Umorno srce*, *Drugi peron - III kolosijek*, *Dvije zebe*, *Bonaca*, *Priroda*, *Fior di Mond*, *Bio jednom jedan grad*.

4.2. Autorski izraz u periodici

Prezentacija autorskog izraza Magde Dulčić orijentirana je na obradu izdvojenih stripova iz cjelokupnog totaliteta radova objavljenih unutar publikacija. Prilaganjem reprezentativnih tabli⁴³ iz *Patka*, *Poleta* i *Comicon* analiziraju se sadržajne i stilsko-oblikovne strategije autorskog pristupa stripovima u kojima dominira „zrelo promišljanje suptilno izmjenjivano s dubokom emotivnošću.“⁴⁴ Uvršteni su stripovi: *Mali saksofon* (1986. g.), *Mali saksofon 2* (1994. g.), *Tornjevi* (1986. g.), *Grad žena* (1989. g.), *Noći punog mjeseca* (1988. - 1990. g.) i *Vrućina u gradu* (1990.g.). Presjek radova pokazuje raspon umjetničkih opservacija, od autobiografskih,

⁴² “Pozornost je na sebe isprva svrnula osamdesetih, objavljujući stripove u požeškom časopisu *Patak*, vrlo brzo se afirmirajući kao ključna predstavica tzv. ženskog stripa (uz Helenu Klakočar), rušeći spolne i rodne barijere u dotad mahom maskulinom okruženju. Njena karijera otad je polako ali sigurno napredovala, da bi dvijetisućitih godina bila prepoznata kao relevantna umjetnica mimo svih socijalnih, stilskih i žanrovskih kategorija.” Bojan Krištofić, *Pogled unatrag: godina u vizualnim umjetnostima* (2016), <https://www.kulturpunkt.hr/content/pogled-unatrag-godina-u-vizualnim-umjetnostima> (pregledano 28. srpnja 2020.)

⁴³ Crtačka i montažerska erudicija Magde Dulčić vidljiva je i u ovim prvim strip ostvarenjima kojima se potvrđuje kao kompletna strip autorica, a Krešimir Zimonić navodi da: ”Kompletan autor stripa mora znati niz stvari, jer je prinuđen da rješava hrpu problema: od čisto crtačkih (anatomija, pokreti, uglovi), preko literarnih (priča, govor, karakterizacija likova, zatim nekih *usputnih* (kostimi, arhitektura, fauna i flora) do krajnje specifičnih stripovskih problema – montaža kaiša ili stranice, korištenje oblačića ili panela, odnos linija i ploha, komponiranje kadra, itd.” Mirko Ilić, »Krešimir Zimonić ili pogled u srce tajne«, u: *Patak* 3 (1986.), str. 14.

⁴⁴ Tahir Mujčić, *Strip i ilustracija: Magda Dulčić i Alem Ćurin*, 2003.

introspektivnih elemenata, preko toka struje svijesti do referencijalnosti. Autorska poetika je proizašla iz likovnog pretakanja toka svijesti u estetiku stripa, asocijativnih predodžbi koje proizlaze iz ženske perspektive, bliske više fanzinskom senzibilitetu negoli tradicionalnom stripovskom izričaju komercijalnog tržišta na koji je tadašnja šira publika načelno navikla. Različiti po tematici, likovnoj interpretaciji i tehničkim dosjetkama, odabrani stripovi čine okosnicu prilagodljivog stila Magde Dulčić,⁴⁵ odnosno modifikacije likovnih izraza prilagođenih tematici s prepoznatljivim autorskim pečatom. Tehničke dosjetke se odnose na dekonstrukciju strukture table koja se ostvaruje eksperimentiranjem s odnosom teksta, crteža, kadra, okvira i jarka.⁴⁶ Montažni postupak i odnos tih elemenata pokazuje zanimanje Magde Dulčić za prostor u stripu u cjelini i na razini kompozicija unutar kadra. Pritom će se koristiti negativnim prostorom, otvorenim kadrom, lomljenjem linije okvira, poigravanjem veličinom, položajem i usmjerenjem kvadrata te kombiniranjem vrste prijelaza radnje između kadrova, podjelom jedne scene u više kadrova, prekoračivanjem kadra, umetanjem kadra u kadar, izmjenama planova i rakursa, elementom *horror vacui*, aktivacijom pozadine table uokvirivanjem ili crnim kontrastom, grafičkim oblikovanjem i integriranjem naslova u strukturu stripa, različitim rješenjima pozicioniranja teksta te oblika filaktera. Na odabranim primjerima iz *Patka*, *Poleta* i *Comicon*, kao i ostalim stripovima tog razdoblja, može se uočiti različit stupanj korištenja navedenih tehničkih dosjetki, uz razumijevanje odnosa crte i plohe te dramsko komponiranje likovnih elemenata.

⁴⁵ “Njezin crtači stil dijelom je potekao iz tradicije crteža francuskih geg stripova, a u crtanom filmu vide se utjecaji klasične škole animacije, u smislu pokreta likova i načina na koji taj pokret određuje njihov karakter. Umjetnica je na ovim utjecajima razvila vrlo osoban crtači stil, linijski bogat, spontan i virtuozan, koji u gotovo redovitoj kombinaciji s bojom postiže posebnu privlačnost i sugestivnost. Taj veoma prilagodljivi stil podjednako dolazi do izražaja u svim njezinim djelima.” Bojan Krištofić, *Ilustracija i animacija kao izazov* (2008.), <http://www.zarez.hr/clanci/ilustracija-i-animacija-kao-izazov> (pregledano 28. srpnja 2020.)

⁴⁶ Jarak je područje između kadrova koje autor koristi za aktivaciju čitatelja/gledatelja koji misaono dopunjuju scene stripovne radnje. Jarak je važan element pri povezivanju scena u vremenski i prostorni kontekst. Promatrač u kvadratima vidi fragmentirane dijelove priče, ali njihovim povezivanjem rekonstruira situaciju i dobiva smislenu cjelinu. Taj fenomen zamjećivanja dijelova, ali percipiranja cjeline se naziva zatvorenošću. Scott McCloud, *Kako čitati strip*, Zagreb: Mentor, 2005., str.67.

4.2.1.a *Mali saksofon, Patak, 1986.*

Strip *Mali saksofon* izlazi u prvom broju *Patka*, u svibnju 1986. godine, formiran je od sedam tabli, a čim je objavljen prepoznat je kao strip začudne poetičnosti, originalnosti i interpretacije.⁴⁷ Protagonisti stripa su Mali saksofon, njegova djevojka i vrag. Svađa, ogorčenost, podložnost, vrbovanje, izdaja i kajanje, dramaturški su okvir stilsko-oblikovne strategije. Radnja započinje melodramatičnom svađom Malog saksofona i njegove djevojke koja ljutito izlazi iz stana na ulicu. Uskoro sreće vruga i s njim, u afektu od svađe, sklapa dogovor. Zaslužiti će ulazak u zemlju hladnih ako ubije Malog saksofona poljupcem smrti. Fabula ima uporište u autobiografskom doživljaju autorice prilikom dolaska u Zagreb i introvertnoj ranjivosti koju Magda Dulčić opisuje ovako: “Priča o nesretnoj i nesigurnoj djevojci koja ne vjeruje u sebe i koja se plaši svijeta oko sebe i sjedi na galeriji u Zagreb-filmu u Zimonićevoj sobi i sluša Tom Waitsa i pije kafu.”⁴⁸, “Bio je to jedan neobičan i jako tužan lik kojemu ljubav nije uzvraćena. Bilo je tu i dogovora s vragom i sličnih stvari. (...) Taj moj Mali saksofon bio je upravo odraz mog tadašnjeg stanja. Baš kao i on i ja sam se osjećala jadno, usamljeno, nikako, tužno, napušteno, iščupano iz Starog Grada, mjesta gdje sam se osjećala lijepo i sigurno.”⁴⁹ Uputno je pomisliti da je upravo ta iskrenost kreiranja rezultirala nepatvorenošću priče i nepretencioznošću izraza. *Mali saksofon* je poetska psihografija⁵⁰ Magde Dulčić koja odraz svog tadašnjeg stanja pretvara u narativ o neuzvraćenoj ljubavi u faustovskoj varijanti. Susret s vlastitim slabostima, strahovima i demonima pripovjedački su temelj, a izvedba kvadrata i razrada montaže su dosegнули novi kvalitativni prag. Autorski pristup Magde Dulčić kreiranju stripa *Mali saksofon* nagovještava smisao za tvorbu nekonvencionalnog scenarija unošenjem vizualnih rješenja komplementarnih radnji u kojima se očituje introspektivno tumačenje svijeta, kreativna improvizacija i makabrična distorzija.

⁴⁷ U Studentskom listu, 7. lipnja 1986. godine, izlazi članak *Dogegao se Patak*, u kojem autor Davor Šišović, izdvaja strip *Mali saksofon* kao “najoriginalniji strip ne samo u ovom broju Patka, nego i u cjelokupno ovogodišnjem yu-strip izdavaštvu. Faustovska varijacija za mnoge je crtače izazov, a Saksofon je dosad najslobodnija interpretacija. Začudna poetičnost svake slike i back-ground elemenata tvore djelo bez pretenzija, dok su crtež i tekst u potpunoj funkciji ideje.”

⁴⁸ Tihomir Mraović, »Govorim slikom«, u: Studentski list 30 (1987)., str. 11

⁴⁹ Vjekoslav Daniš, »Negdje iza duge – Interview s Magdom Dulčić Todorovski«, u: *Kvadrat 19* (2008.), str. 6.

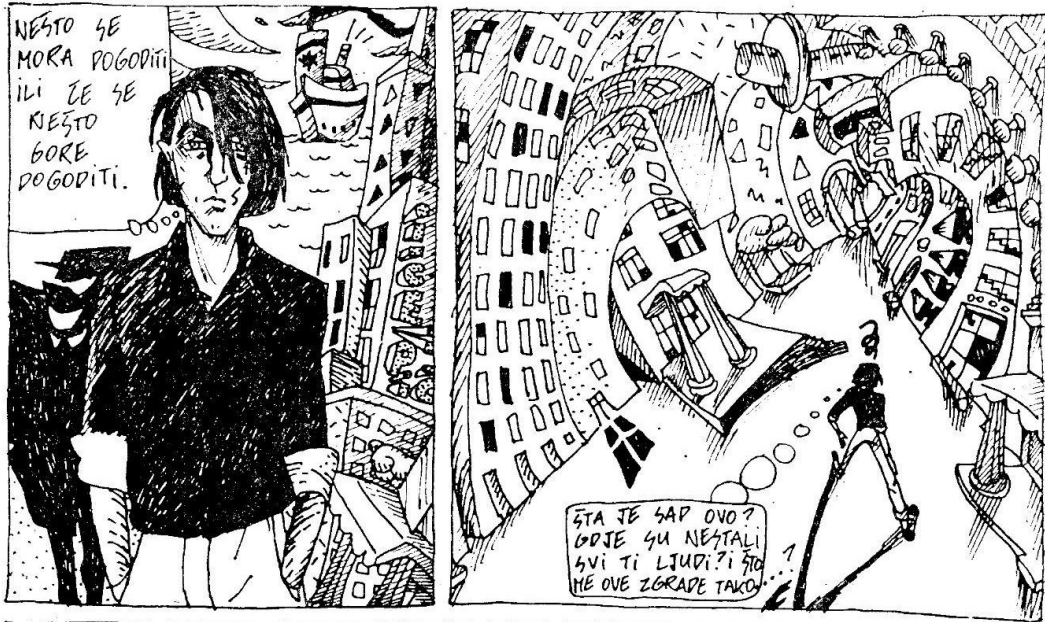
⁵⁰ I u ovim ranim radovima prepoznajemo element stripa struje svijesti kod Magde Dulčić: “Taj strip je nastao u trenucima nekih mojih kriza, a moram reći da tada i najviše radim. Jedan mladi kritičar iz *Studentskog lista*, napisao je da je taj strip varijacija na Fausta. I što je najgore, kad sam pročitala tu kritiku uzela sam u ruke ponovo *Malog saksofona* i skužila da je to stvarno to, vuče na Fausta zbilja. A ja uopće nisam imala namjeru da radim nešto takvo, to je samo izašlo iz mene.” Vlatka Margetić, »Bijeg u maštu« u: *Patak 2* (1986), str. 19.

Sedam strip-tabli se sastoji od rukom crtanih okvira kvadrata različitih dimenzija, raščlanjenih s tri naslova: „*Možda mali saksofon?!*“, „*Dali je mogao Mali saksofon?*“, „*Ali kako to da si živa?? Pita Mali saksofon, a ona...*“. Naslovi su istaknuti veličinom i tipografskim oblikovanjem, neuokvireni te pozicionirani na vrh table na praznoj pozadini. Prvi naslov je upitno-uskličan i služi kao pitanje naratora, drugi podnaslov je na četvrtoj tabli i funkcionira kao direktno pitanje naratora upućeno Malom saksofonu koji onda odgovara u prvom kadru, a treći podnaslov je uvodna replika iz prvog kadra šeste table. Unutar svake pojedine table, nalaze se većinom tri pasice s nejednakim brojem kvadrata koji se razlikuju veličinom i usmjerenjem (horizontalno ili vertikalno). Primjerice, na drugoj tabli stripa srednja pasica se sastoji od četiri kadra, dok na idućoj tabli početni prizor zauzima čitavu veličinu pasice. Takvi kontrapunktovi, koji sežu čitavim stripom, tvore ritam i dramaturgiju. U istu svrhu se odvija izmjena planova i rakursa kompozicije unutar svakog pojedinog kadra, smjenjivanjem totala, srednjih i krupnih planova. Usmjerava se oko promatrača te mijenja točka pogleda – odozgo, odozdo, ispred ili iza figure, posredujući trenutnu emocija lika. Što se tiče korelacije između kvadrata, riječ je većinom o prijelazu od subjekta do subjekta ostajući pritom unutar jedne scene, osim kod scenarističkih datosti; kada je riječ o anticipaciji budućnosti (vrag pokazuje djevojci njenu smrt), *flashbacku* (Mali saksofon se prisjeća svađe) ili naglašenom vremenskom/prostornom diskontinuitetu (radnja se montažnim skokom premješta od situacije djevojke i vraga prema sceni Malog saksofona). Crtačka rješenja počivaju na alternacijama šrafure, robusne grafije i precizne, čvrste linije koja tvori stilizaciju konturnih, teksturnih i strukturnih oblika. Privid volumena se ostvaruje grafičkom modelacijom, tj. gušćim ili rjeđim nanošenjem linija ili točaka na plohu. Vrstom i tretmanom grublje linije artikuliraju se psihološka karakterizacija i emotivna stanja likova te struktura distorziranog ambijenta. Scenografija interijera i eksterijera je na pojedinim mjestima detaljnije elaborirana pa se razaznaje trg, zgrade, riva, dok je negdje u potpunosti izostavljena ili tek naznačena. Varijacije linija (rigidna, geometrična, izlomljena, usitnjena) i krivulja koje često slobodno mijenjaju pravac kretanja, postiže se ekspresivan optički ritam sugestivnog grafizma potencirajući dramatsku tenziju narativa. Tjelesnost likova je prikazana pojednostavljeno, stilizacijom ključnih karakteristika, bez detaljnih anatomskih ili fizionomskih razrada. Uvjerljivost likova se predočava odjećom, pokretom, dramatičnim gardom tijela i facijalnom ekspresijom. Pri kreiranju lika, autorica se služi izmjenama punog i praznog prostora s rasterima različitih debljina i gustoće točaka i crta, reproducirajući tako svjetliji ili tamniji ton. Zanimljiv je i način situiranja replika u

pravokutne, kružne i kvadratne filaktere koje su različitim pozicioniranjem, oblikom i dimenzijama efektno raspoređene unutar kadrova, u rasponu od verbalne rasipnosti do reducirane uloge teksta. Domišljato je oblikovan uvodni filakter prve scene stripa, koji se nalazi iznad djevojčine glave, a izgleda kao zvijer koja reži, sugerirajući bijesno urlanje i ljutnju.

Slika 2: Mali saksofon, Patak, br.1, 1986. g.

Slika 3: Mali saksofon, Patak, br. 1, 1986. g.

Slika 4: Mali saksofon, Patak, br. 1, 1986. g.

4.2.1.b *Mali saksofon 2, Patak, 1994.*

Premda epizoda iz 1986. godine završava smrću Malog saksofona, strip dobiva drugi nastavak u zadnjem broju strip magazina *Patak* 1994. godine. Metoda otvorenog kraja omogućava Magdi Dulčić povratak tematici, a osam godina razlike između nastanka epizoda pogodno je za komparaciju autorske poetike koja se vremenom etablirala u čvršći i precizniji izraz. Tema se nastavlja kroz radnju koja se odvija u zaleđenom svijetu gdje, u društvu pingvina, sada živi Mali saksofon. Prije spavanja popije tablete i usnuje da se nalazi u zemlji kojom vlada njegova djevojka koja ga je usmrtila poljupcem u prvoj epizodi. Strip *Mali saksofon 2* sastoji se od četiri table strukturirane od četiri pasice koje nisu proporcionalno organizirane, odnosno slijed kvadrata nejednakih dimenzija i usmjerenja na pojedinim mjestima dekonstruiraju raster pasice. Međutim, nije narušen pripovjedni tijek ni vizualna ravnoteža, stoga strip u cjelini izgleda pregledno. Promatrajući prvu tablu stripa *Mali saksofon 2* prijelaz između treće i četvrte pasice se odvija dekonstrukcijom horizontalnog slijeda radnje na lijevoj strani u vertikalni slijed na desnoj polovici table. Osobito je zanimljivo rješenje zadnje table stripa, gdje izostaje podjela na pasice, a čitava stranica je aktivirana kao podloga ispunjena crtežom, na kojoj se nalaze četiri kadra, tri u slobodnostojećoj srednjoj pasici, dok je ispod centriran završni četvrti kadar uokviren i postavljen dijagonalno. U obje epizode, autorica se koristi prostoručnim crtanjem okvira i ritmičnim kombinacijama horizontalnih, vertikalnih, pravokutnih i kvadratnih kadrova. Međutim, u drugom nastavku, umnožavanje broja pasica i kvadrata zgušnjava radnju, a kadrovi koji su potpuno ispunjeni crtežom utječu na protočnost čitanja na razini pojedinog prizora i svake pojedinačne table. Kadriranje događajnih sekvenci uključuje izmjene totala, srednjeg plana i krupnog plana, kao i u prvoj epizodi, dok u oba nastavka možemo pronaći i primjere žablje te ptičje perspektive. Primjer efektne izmjene kadra je prva pasica treće table stripa *Mali saksofon 2*, gdje se smjenjuju total, srednji plan i slijed od tri multiplicirana kadra lica. Prijelazi iz kadra u kadar su progresija subjekta iz radnje u radnju, prijelaz od subjekta do subjekta ostajući pritom unutar jedne scene ili ideje te prijelaz sa scene na scenu u kojem se događaju značajne vremenske udaljenosti (npr. početak druge table stripa *Mali saksofon 2*, promjena iz jave u san). Promatrajući likovni izraz unutar kadrova, autorica je pokazala suvereniji crtež vidljiv u množini detalja, čvršćim linijskim kretnjama, gušćim stilizacijama pozadina i efektnom kontrastiranju ploha. Dok u prvom nastavku prevladava grublja, rigidna, geometrična, izlomljena, usitnjena i distorzirana linija, ovdje je

pogodan izraz kreiran uglatim i oblim linijama koje varijacijama širine, usmjerenja i karaktera tvore razigrani grafički rukopis. Prostor se konstruira raznoliko s natruhama realizma ili pak apstrakcije, negdje tek ambijentalno naznačen (tabla 4), drugdje minucioznije kreiran s više detalja (table 2 i 3), a u pojedinim je kadrovima odnos pozadine i radnje oblikovan negativnim prostorom (tabla 1). Mizanscena stripovnih prizora je poetična i sugestivna, a razrada pozadinskog fonda i narativnih detalja pridonose ekspresivnosti sugeriranja volumena i prostora s pregršt shematiziranih potankosti (galebovi, raslinje) i simbola (zvijezda, srce, mjesec, note) kojima se kreira doživljaj dijegeze.⁵¹ Likovi su pojednostavljeni grafičkom stilizacijom zaobljenih i izduženih krivulja koje tvore siluete figura, s naglaskom na ključne značajke tjelesnosti, npr. lik Malog saksofona mijenja odjeću u nekoliko navrata, ovisno o narativu, od kaputa, pidžame, hlača i košulje s kravatom i tregerima. Pritom je pažnja posvećena dezenu, naborima i kretnjama draperije. Gradeći identitet lika, pozornost je na izražavanju emocija putem gesti, pokreta i mimike. Što se tiče inkorporiranog teksta, u drugoj epizodi urednije je posložen i preciznije ispisan. Tekstualni dio je kombinacija naratorskog komentara, monologa i dijaloga. Pritom se komentar smješta na gornju i donju marginu okvira, a monološki i dijaloški oblačići kružnog, pravokutnog, kvadratnog i zvjezdastog oblika su različito raspoređenih unutar kadra. Treću epizodu je Magda Dulčić napravila također za *Patak*, ali magazin je prestao izlaziti. Još jednom se vratila serijalu *Malog saksofona* kada su je angažirali za neki⁵² omladinski list u kojem je izašla prva epizoda *Umorno srce*, a druga se trebala zvati *Uporno srce*, ali list nije nastavio izlaziti.

⁵¹ Svaki pojedinačni element priče u vizualnim medijima su indikacije koje vode gledatelja ka doživljaju dijegeze (fikcijskog, uprizorenog svijeta), a indikacije su kreirane putem vizualnih fragmenata između kojih su intervali koji nisu eksplicitno prikazani već ih promatrač mora stvoriti u svojoj fantaziji. Vidi u: Midhat Ajanović, »Strip – temeljni medij vizualnog pripovijedanja«, u: *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021., str. 36.

⁵² Autorica nije imenovala omladinski list, stoga mi je ta informacija ostala nepoznata. Vjekoslav Đaniš, »Negdje iza duge – Interview s Magdom Dulčić Todorovski«, u: *Kvadrat 19* (2008.), str. 6.

Slika 5: Mali saksofon 2, Patak, br. 21, 1994. g

4.2.2. *Tornjevi, Patak, 1986.*

Strip *Tornjevi* izlazi u *Patku* 1986. godine, napravljen je po predlošku priče Margarete Renić, a žanrovski ima karakteristike horora. Uočljiva je intermedijalna citatnost teme *Drakule*, a autorice stvaraju svoju verziju tog mita. Strip se sastoji od dvije table po četiri pasice ispunjene slijedom kvadrata različitih dimenzija. Usporedbom sa stripom *Mali saksofon*, nastalom pola godine ranije, primjetna je razlika u organizaciji table, likovnom izrazu i pozicioniranju teksta. U stripu *Tornjevi*, broj pasica i kvadrata je umnožen, a njihovo efektno grupiranje pridonosi dramaturgiji. Radnja prati djevojku koja se penje po litici put zamka gdje susreće vampira. Mjesto radnje je u limbu između sna i jave, gdje se dodiruju stvarni i fizički svijet s oniričnim i fantazmagoričnim prostorima. Kadrovima, ispunjenima po principu *horror vacui*, se prenosi poredak vizualnih etapa koje proizlaze iz registra nadnaravnih moći vampira kao što je prkošenje gravitaciji, hipnotiziranje, manipulacija atmosferijama i preobrazba. Prizori su elaborirani variranjem vrtoglavih kutova rakursa i planova od totala do detalja, kojima se ostvaruje emocionalna napetost i potencira brži ritam radnje. Prijelazi između kadrova su ostvareni progresijom subjekta iz radnje u radnju, te pomicanjem od subjekta do subjekta ostajući pritom unutar jedne scene ili ideje. Zanimljiva je organizacija početnih prizora druge table gdje je prijelaz između prve i druge pasice formiran otvorenim kadrom. Kompozicijske postavke unutar pojedinačnih kvadrata počivaju na dekonstrukciji čvrstih opna oblika te pridonose efektnijoj metamorfozi⁵³ kadrova kroz tablu i cjelokupni strip. Košmarna vizija počiva na snažnim crno-bijelim kontrastima, sukladne nokturalne atmosfere, koristeći efektnu rasvjetu proizašlu iz estetike njemačkog ekspresionizma i *noir* filmova. Na ovom primjeru čitljiva je prilagodba crtačkog izraza Magde Dulčić koja raspolaže širokim arsenalom vizualne retorike koja se manifestira u odnosu linije i plohe te gradivnim elementima kompozicije (pokret, ritam, fokus, ravnoteža, kontrast). Snaga crteža je osobito dojmljiva, artikulirana mjestimično fragilnim, lirskim linijama i korpuskulama u snažnom kontrapunktu s ekspresivnim zacrnjenim plohama. Time se generira snažan kontrast svjetla i sjene i eruptivna aktiviranost površine što na pojedinim mjestima rezultira

⁵³ Magda Dulčić se koristi efektom tzv. *morphinga*, tj. slikovne metamorfoze: „...kojom se gradi imaginarna transformacija jednog oblika u drugi ostvarenog u više konsekutivnih faza, takozvani morphing, gdje se u početku prepoznatljivi oblik A pretapa u seriju poluapstraktnih formi iz kojih nastaje oblik B.“ Midhat Ajanović, »Strip i animacija«, u: *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021., str. 123 – 124.

djelomičnom apstrakcijom prizora. Likovi su kreirani simplifikacijom i stilizacijom anatomije, na pojedinim mjestima popuno se prožimajući s pozadinom.

Slika 6: *Tornjevi*, *Patak*, br. 3, 1986. g.

Slika 7: Tornjevi, Patak, br. 3, 1986. g.

4.2.3. *Grad žena, Patak, 1989.*

Strip *Grad žena* izlazi u *Patku* u dva nastavka, prva epizoda *Ulazak* objavljena je u broju 12, iz 1989. godine, a druga epizoda *Traganje* izlazi iste godine u broju 14. Strip je rađen po predlošku Dubravke Senčić, a najavljen je kao poluutopistički serijal. Realizacijom *Grada žena*, Magda Dulčić se čvršće pozicionira na strip sceni, prezentirajući ženski tok svijesti.⁵⁴ Epizoda *Ulazak* sadrži deset, a epizoda *Traganje* dvanaest tabli. Oba stripa su organizirana pregledno, u tri pasice po tri kadra, s naracijskim komentarima i dijalozima postavljenim ispod kvadrata u zaseban okvir. Riječ je o avanturističkom scenariju koji počiva na galeriji aktivnih ženskih likova u kojem je autorica tematizirala muško-ženske odnose i pritom mapirala političku, društvenu i seksualnu problematiku kroz koncept pustolovno-futurističke drame. Primarne tenzije su između kolektivnog i osobnog, reflektirajući pozicije s jedne strane društvene pripadnosti, utopije, egzistencije i distribucije moći, a s druge strane introspekcije, intimnosti, ranjivosti i emancipacije. Tematski i likovno, zanimljivo su prikazane varijante seksualnih odnosa, primjerice istospolnih ili tzv. ljubavnih trokuta. Prepoznata je kreativna asimilacija⁵⁵ iz istoimenog Fellinijevog filma,⁵⁶ spoj opskurnih i snovitih priviđenja. U oba slučaja, kvadrati su jednakih dimenzija i pregledno organizirani, a prijelazi između kadrova se odvijaju na više načina. Uz već spomenute načine povezivanja kadrova na prijašnjim primjerima stripova (progresija subjekta iz radnje u radnju, prijelaz od subjekta do subjekta ostajući unutar jedne scene te priključak scene na scenu u kojima se odvijaju značajne udaljenosti vremena i prostora), obje epizode stripa *Grad žena* sadrže i primjere povezivanja s aspekta na aspekt te *non-sequitur* prijelaz. Kadrovi su ispunjeni po načelu *horror vacui* kojim se ostvaruje postupak osmišljene i ekspresivne konverzije prostora putem korištenja već spomenute tehnike tzv. *morphinga*. Time se naglašava kinetički potencijal radnje serijala *Grad žena* ostvaren brzim ritmom suprotstavljanja akcije i kontemplacije. Energija

⁵⁴ “Ali to je bilo nešto sasvim drugačije od uobičajene stripovske produkcije – ne samo da nije imalo veze sa tržištem, nego je to bio, ajmo to tako reć, ženski strip toka svijesti (...) Tako da se može reći da je u pravom smislu Magda Dulčić začetnik i početak ženskog stripa, tog fenomena koji se kasnije raširio.” Krešimir Zimonić, Strip u Hrvatskoj, HRT3, 2015., epizoda 16.

⁵⁵ “Kao rijetka žena na domaćoj strip sceni, iskočila je serijalom *Grad žena*, avanturističkom pričom ispričanom iz ženskog kuta, spojem konvencionalnog načina pripovijedanja i poetičnih, melankoličnih raspoloženja, premreženih Fellinijevim citatima.” Bojan Krištofić, *Ilustracija i animacija kao izazov* (2008.), <http://www.zarez.hr/clanci/ilustracija-i-animacija-kao-izazov> (pregledano 2. kolovoza 2020.)

⁵⁶ “*Grad žena* (*Città delle donne*, 1979) uobličen je kao san jednog profesora erotomana koji sanja da se našao okružen samo ženama u hotelu gdje se održava skup feministkinjâ. Vidi u: FELLINI, Federico. Filmska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019. Pristupljeno 2.8.2020. <http://filmska.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=1629>

kretanja se prenosi izmjenom očišta, planova i rakursa te promjenama perspektive (žablja i ptičja). Pored toga, predočeni pokreti unutar kadra su kreirani preobrazbom grafičke modelacije linije kojom se stiliziraju zone pozadinskog fonda i figuracije. Tako nastaje vizualno polje premreženo balansom između zacrnjenih ploha, bjeline praznog prostora i filigranske mreže linija, što utječe na perceptivnu angažiranost promatrača. Crtež je bogat i sugestivan, proizlazi iz snažnih, ali razigranih linija različitih struktura (uska, široka, gusta) i toka (jednosmjerna, iskidana, ovalna) kojima se postiže napetost radnje, psihologizacija likova i poetičnost simulacija prostora. Protagonisti su geometrijski stilizirani pomoću crno-bijelog grafizma renderiranih sjenčenja, reduciranih anatomskih i fizionomskih karakteristika, s naglašenim kretnjama, impostacijama poza i gestama, a svaki lik je diferenciran različitim dezenima draperija i ostalim upečatljivim atributima poput šešira, naočala, frizure, marame, remena i sl. U primjerima ranijih stripova, Magda Dulčić je pokazala zanimanje i za kostimografiju likova, što naročito dolazi do izražaja u epizodama serijala *Grad žena*. Kreira kostime i osmišljava efektne uzorke tkanina, a sličnu sklonost ornamentaliziranju pokazuje u crtanju detalja scenografije. Naslovi su zanimljivo tipografski oblikovani i pozicionirani unutar prve table, a sam tekst je uredno i pregledno unificiran podno kadrova u zasebnom okviru za razliku od prijašnjih primjera.

Slika 8: Grad žena, početna tabla prve epizode Ulazak, Patak, br.12, 1989. g.

Slika 9: Grad žena, početna tabla druge epizode *Traganje*, *Patak*, br. 14, 1989. g.

4.2.4. *Noći punog mjeseca, Polet, 1988. - 1990.*

Nakon nagrade za strip inovaciju⁵⁷ 1988. godine na *Salonu jugoslavenskog stripa* u Vinkovcima, redakcija *Poleta*, tjednika Saveza SOH-a, najavljuje u 395. broju angažman Magde Dulčić u narednim izdanjima. Ta suradnja će potrajati dvije godine, do broja 421., čineći tako strip *Noći punog mjeseca* njezinim najduže objavljivanim serijalom. Prvih par epizoda crta i piše samostalno, od četvrte epizode kreira po predlošku Branke Slijepčević da bi od šeste epizode do zaključnog broja *Poleta* realizirala podciklus *Duboko i slano* prema scenariju Dubravke Senčić. *Noći punog mjeseca* možemo kategorizirati kao omnibus stripova s epizodama od jedne table koji funkcioniraju kao samostalne vizualno-narativne cjeline koje spaja zajednička tema, dok se razlikuju po stilu, vremenu i mjestu radnje te protagonistima. Tematika zbivanja u *Noći punog mjeseca* počiva na lunarnoj energiji, kronikama snoviđenja i podsvjesnim obratima radnje. Epizode se razlikuju po raščlambi table, broju pasica, veličini i okvirima kvadrata, smještaju replika, tipovima tranzicija i montažnim rješenjima. Likovna morfologija počiva na razigranom i vješto oblikovanom rasteru crtovlja, koje se manifestira u stupnjevanju jačine kontrasta te pluralizmu grafičke modelacije. U slikovnim priložima nekoliko epizoda serijala *Noći punog mjeseca*, očite su različite stilizacije i artikulacije linije, od čvrstih obrisa do iščezavanja, od krupnih poteza do minucioznih detalja rezultirajući slojevitim likovnim izrazom. Sveukupni zbir obilježja je eklektičan, počiva na iskustvima likovne avangarde, a poetika autorskog izraza se prepoznaje u elaboraciji amalgama likova i prostora, odnosno figuracije i apstrakcije. Zanimljiv je prikaz prve epizode kojom se najavljuje angažman Magde Dulčić u *Poletu*, naime, strip zauzima jednu stranicu na kojoj je pozicioniran vodoravno. Epizoda je uvodna, a autorica je koncipirala novi format izraza, strip bez podjele na pasice i kvadrate, montažom koja proizlazi iz odnosa prednjeg i pozadinskih planova, naglašavajući simultanost radnje i likova. Tim postupkom pretapanja kadrova, prepušta čitatelju dopunjavanje radnje vlastitom imaginacijom. U serijalu *Noći punog mjeseca* korišteni su mnogi elementi prehodnih stripova: praćenje priče antijunaka, problematiziranje ljudskih odnosa i životnih vrijednosti, kadrovi u kojima pozadina nije

⁵⁷ „Stripovi Magde Dulčić svoje ishodište nalaze u sutoničnim snovima i noćnim morama, skrivenim željama, intenzivnom proživljavanju svakodnevice te polaganom upoznavanju i razotkrivanju same sebe. (...) Ova nacrtana poezija u prozi zasigurno neće postavljati tiražne rekorde, ali isto tako zasigurno nadopunjuje sliku onoga što smo navikli nazivati imenom *strip*.“ Krešimir Zimonić, »Inovacija – Stripovi Magde Dulčić«, u: *Salon jugoslavenskog stripa*, katalog izložbe (Vinkovci, Omladinski kulturni centar, 2. – 11.9. 1988.), (ur.) Dubravko Mataković, Krešimir Zimonić, Vinkovci: Omladinski kulturni centar, 1988., str. 12.

elaborirana kao ambijent nego kao efekt oslikavanja unutrašnjeg raspoloženja lika, *horror vacui*, produljenje kadra na veličinu dva kvadrata, podjela jedne scene na dva kvadrata, umetanje kadra u kadar, efektno korištenje negativnog prostora, dinamične izmjene planova i rakursa od kojih je osobito zanimljiv odabir krupnih planova i detalja, kombinacija naratorskog teksta i dijaloga, neuokvireni tekst naracije, zastupljenost svih vrsta prijelaza među kadrovima, otvoreni kadar, *morphing*, aktivacija pozadine table, razrađena kostimografija, optičko poigravanje percepcijom, privid volumena na plohi ostvaren grafičkom modelacijom, odnosno gušćim ili rjeđim nanošenjem linija ili točaka na plohu. Novi elementi su sam format od jedne stranice za epizodu, dekoracija obruba ili dodatno uokvirivanje table te okvira kvadrata, upotreba crnog jarka, umetanje kolaža ili pak tekst oblikovan u rukopis. Kao i u ranijim primjerima stripova, naslov je naglašen i integralan dio likovnog izraza, u svakom nastavku drugačije oblikovan, a kojim se podcrtava vizualni identitet epizode, negdje flankiran crtežom ili s pridodanim podnaslovom ili uvodom. U ovom serijalu se prepoznaju elementi postmodernističkog predznaka, kao primjerice: dekonstrukcija narativnog slijeda i klasične kompozicije table stripa, retroheroji, otvorenost kraja, nelinearna naracija, citatnost i referencijalnost, žanrovski eklekticizam, pluralizam pripovjednih lica i perspektiva te naglašena introspekcija.

Slika 10: *Noći punog mjeseca*, Uvodna epizoda, *Polet*, br. 395, 1988.g.

Slika 11: *Noći punog mjeseca*, *Polet*, 2. epizoda, br. 396, 1988. g.

ZA POLET CRTA MAGDA DULČIĆ

Slika 12: Noći punog mjeseca, Polet, 6. epizoda, br. 402, 1989. g.

4.2.5. *Vrućina u gradu, Comicon, 1990.*

U drugom broju strip magazina *Comicon* 1990. godine, izlazi strip *Vrućina u gradu*, koncipiran u četiri table i koloriran drvenjacima *Saturn Toz*. Table su podijeljene u tri pasice koje sadrže jedan, dva ili tri kadra smještena u kvadrate nejednakih dimenzija. *Vrućina u gradu* je avanturistički strip s neočekivanom dramaturgijom uvoda, zapleta i raspleta kojom dominira intenzivna i upečatljiva koloristička gama. Priča započinje djevojkom koja ima suicidalne misli, i potom se po metodi *butterfly effecta* radnja premješta kroz friz nepovezanih likova te završava promijenjenim očekivanim ishodom samoubojstva djevojke s početka priče. Narativ u kojem se stanja pretvaraju u anegdote, a motivi proizlaze upravo iz tog malog, zapravo kozmičkog pomaka značenja jednog presudnog trenutka u ljudskom životu. Prijelazi između kadrova su većinom ostvareni prijelazom sa scene na scenu u kojima se događaju značajne udaljenosti vremena i prostora. U stripu *Vrućina u gradu*, primjetno je filmsko uvođenje i kretanje radnje, primjerice uvodni kadar se proteže na veličinu tri pasice, a riječ je o horizontalnoj panorami grada kakva se često viđa u kinematografiji. Primjetan je i oprečni odnos teme radnje, koja je mračna i ozbiljna, s vedrim i poetičnim načinom oblikovanja. Ekspresivni naboj maštovito zamišljenog pustolovnog sadržaja počiva na rječitoj obojenosti kompozicija, brzom ritmu izmjene planova (total, polutotal, gro plan) i rakursa (gornji, donji) te psihologizaciji likova. Dakle, važna komponenta stripa *Vrućina u gradu* je dominantno korištenje boja (primarnih, sekundarnih, tercijarnih te toplih i hladnih) i vizualnih akcenata. Izbor nijansi generira skladnu poetičnost mizanscena i privid volumena, kolor je integralni narativni element, a brzi ritam izmjene akcije i kontemplacije se postiže ekspresijom boja. Primjerice, već u početnim kadrovima prve table stripa *Vrućina u gradu*, kontemplativno ozračje djevojke koju obuzimaju suicidalne misli, obojeno je mijenama ljubičastih i plavih boja s akcentima crvene i žute, prikazano sekvencijalno od totala do krupnog plana. Susljedni kadrovi frenetičnog leta pilota pjesnika oblikovani su u plavim, zelenim i žutim nijansama, a takvom artikulacijom se postigao dinamičan tempo organskog prijenosa radnje kroz poetičnu vibraciju kolorističke strukture. Napetost radnje se artikulirala bojama, ne poštivajući uvijek zakon lokalnog tona, oslanjajući se na psihološki aspekt upotrebe koloriranja. Daljnja parcelizacija radnje vodi situaciju do djevojke tamnoputog inkarnata na idiličnom južnoameričkom otoku, oblikovanog palmama, raslinjem i leptirima. Obratom u radnji u idućim kvadratima slijedimo poteze mačke, Mace-Ljige, mornara koji je zakasnio na avion u kojem ga je

čekala djevojka, njezin razočarani dolazak kući gdje se oraspoloži puštanjem ptica iz kaveza koji pak doleti do prozora djevojke s početka priče i u zadnjem trenutku je spriječi u samoubojstvu. Uzročno-posljedični odnos protagonista, cirkularna povezanost pjesme pilota sa suicidalnom djevojkom, ostvaruje se snažnim pokretima i gestama likova koje prenose emocije motivacijskih postupaka i podcrtavaju individualnost karaktera, a njihov promišljeni smještaj unutar razrađenih scenografija potencira kinetiku vizualnih etapa. Osobito je zanimljiva montaža završne scene treće table prikazane u dva horizontalan kadra koji se prožimaju, a prikazan je razgovor djevojke sa suputnikom u avionu, njihova lica u kružnim medaljonima na nebeskoj pozadini sa simultanim prikazom neba i aviona. Neobičan je i izostanak teksta, u predzadnjem kadru druge table i centralnom kvadratu srednje pasice na trećoj tabli. Predviđen je uokvireni prostor za ispisivanje, međutim, sukladno dramaturgiji trenutačnog fragmenta priče, prazan okvir teksta sugerira impulzivnu radnju bržu od tijeka misli. Premda su boje intenzivne, važan aspekt likovnog govora je konturna (npr. obrub likova, predmeta, arhitekture, biljaka), strukturna (npr. kosa, pločnik) i teksturna linija. Istovremeno su korištene ravne, geometrizirane linije pri oblikovanju pojedinih interijera i eksterijera i secesijske krivulje kojima se potencira dinamičan pravac kretanja oka promatrača. Likovi su oblikovani stilizacijom, prenaplašenih poza i gestikulacije, a prisutni su deskriptivni detalji poput šminke na licima ženskih figura, nakita i sličnih modnih dodataka kao što je traka u kosi, marama, naočale, šešir. Multi pripovijedanje je ostvareno kombinacijom naratorskog teksta i izgovorenih replika, monologa i dijaloga koji su prikazani unutar kružnih oblačića i kvadratnih okvira.

Slika 13: Vrućina u gradu, Comicon, br. 2, 1990. g.

4.3. Strip toka svijesti?⁵⁸

U priloženom presjeku radova i mnogim ostalim stripovima Magde Dulčić, elementi vizualnog jezika i individualne poetike otkrivaju sklonost autorice dramaturgiji nesvjesnog i interpoliranju sekvenci koje proizlaze iz toka svijesti. Ta činjenica je bila i povod tekstu *Strip toka svijesti?* njenog kolege Dušana Gačića objavljenog u prvom broju fanzina *Flit - Ego s Trip Uradak* iz 1997. godine. Tekstom se želi osporiti onodobni prigovori da u stripovima i animiranim filmovima Magde Dulčić nedostaje prave dramaturgije. Autoricu izdvaja kao značajnu pojavu stvaralačkog postupka dramaturgije *nesvjesnog*. U tom smislu veza među kadrovima i mozaik montaže proizlaze iz podsvjesnog registra asocijacija, stoga Gačić tvrdi da otuda i nadrealna hipnotičnost njezinih kadrova i dojam snova i snoviđenja za čitanja ovih stripova. Pojmovi nesvjesnog, struje svijesti i automatizma pojavljuju se u psihoanalizi i književnosti, a slične metode su se koristile i u strip produkciji. Ishodišta struje svijesti pronalazimo u iskustvima avangarde, a za razvoj moderne vizije stripa najčešće se spominje utjecaj nadrealizma.⁵⁹ Autorski postupak se može artikulirati i bez verbalnog elementa, stoga komunikacijski kodeks zahtjeva snažniju perceptivnu angažiranost promatrača. Osobito je to vidljivo u formiranju sekvencijalnog niza kvadrata gdje se javlja prijelaz s aspekta na aspekt i *non-sequitur* prijelaz. Prema Gačiću slobodan tok misli i asocijacija, *prevedenih* crtežom u tok kadrova, koji bez obzira na prividnu nepovezanost, osim prepoznatljivog grafičkog rukopisa i sadržajno nose osobitost ličnosti koja ih stvara. Upliv toka svijesti u dramaturški okvir, zaživio je na razini osobnog izraza, primjerice u stripovima *Mali saksofon* (Sl. 1-3) ili *Složeni predosjećaj* (Sl. 21-24) očitava se maštoviti panoptikum proizašao iz takve kreativne strategije. Kao prilog tekstu Dušan Gačić objavljuje tablu neimenovanog stripa Magde Dulčić, crno-bijelo vezivno tkivo bez replika, u kojem se preobrazba kadrova artikulira organski i aluzivno, ekspresivnim grafičkim potezom i krupnim lajtmotivima. Ujedno, Magda Dulčić se služila metodom toka svijesti prilikom rada na kolektivnom stripu

⁵⁸ Vidi u: Dušan Gačić, »Strip toka svijesti?«, u: *Flit* 1 (1997.), str. 22-23.

⁵⁹ „Istraživanja Maxa Ernsta čija se mapa kolaža može čitati i kao nadrealistički strip, te Hansa Arpa s njegovim kompozicijama nastalim zakonom slučajnosti; pa Dalijeve i Burduelove snovima i podsvjesnim simbolima nadahnute fantazmagorije oživotvorene u filmu "Andaluzijski pas", zatim Magritteove intelektualne, enigmatske slagalice, te Bretonova i Aragonova književna dostignuća - dali su nov poticaj, te ohrabрили i ostale umjetnike da se slobodnije suoče sa nepoznatim u sebi samima. (...) Dakle, ako neka djela, npr. spomenute kolaže M. Ernsta, kao i one S. Dalija, pa sliko gradbenom kombinatorikom riješene kompozicije Magrittea, nećemo nazvati stripom; bitno je uočiti da su ta djela svakako izvršila nemali, ako i ne presudni utjecaj na strip struje svijesti kasnijeg razdoblja.” Branko Farac, »Strip struje svijesti«, u: *Flit* 2 (1998.), str. 44-49.

Duboko i slano, gdje je sudjelovalo više crtača koji su grupno nadopunjavali rad.⁶⁰ Snaga struje svijesti kod Magde Dulčić se u većoj ili manjoj mjeri manifestira u svim ciklusima stripova, a stilistički obuhvaća širok repertoar, od apstraktnih, simboličnih, nadrealnih do verističkih izraza.

Slika 14: Neimenovana tabla stripa, fanzin *Flit*, br.1, 1997.g.

⁶⁰ „Jednom davno radili smo kolektivni strip ja, Goran Sudžuka, Velibor Buneta, Edi, Veljko, a znao je ponekad s nama crtati i Darko Perović. Zapravo smo se zezali. Neko bi nacrtao prvi kvadrat, nešto napisao i krenulo bi dalje u krug.” Vjekoslav Đaniš, »Negdje iza duge – Interview s Magdom Dulčić Todorovski«, u: *Kvadrat 19* (2008.), str. 12.

4.4. *Divlje oko*

Divlje oko je multimedijalna strip grupa⁶¹ koja se formalno predstavila 3. srpnja 2001. godine otvorenjem prve izložbe u *Galeriji primijenjenih umjetnosti Studentskog centra*. Od osam članova, polovica su žene, dakle, uz Magdu Dulčić, zastupljene su strip umjetnice Ivana Armanini, Irena Jukić Pranjić i Helena Klakočar. Grupa je nastojala koristiti strip kao sredstvo izravne, neposredne komunikacije umjetnika s publikom. Individualno su istraživali granice medija, formu i sadržaj u likovnom, literarnom i narativnom smislu. Pritom su se koristili raznim tehnikama, od crteža, linoreza, plakata do instalacija i skulpture.⁶² Unutar grupe *Divlje oko*, Magda Dulčić radi u tandemu s partnerom Zvonkom Todorovskim, započinjući novu fazu rezolutnijeg izraza, eksperimentirajući s ikonografijom, materijalima, bojama i asocijacijama. „Crtež Magde Dulčić nekada je krasila neponovljiva lirska stilizacija likova koja je počivala na uglatim linijama; u tandemu sa Zvonkom Todorovskim ona naginje minimalističkom izrazu. Crtež na njihovim pop-totemima privlači asocijacije u rasponu od dječjeg crteža preko mitsko-primitivnih kreatura do pop-ikonografije - intenzivne boje i hrapava materijalnost njihovih djela još više dodaju njihovim radovima na egzotičnosti.“⁶³ S obzirom na izbor materijala i vidljivu opipljivost podloge radova nastalih u ovom periodu, u oku promatrača se sintetizira optičko i haptičko kao dva modusa prezentacije. Iščitavaju se novi oblikovni principi, manevriranje s formom, sadržajem, dimenzijama te autentičnim volumenima i prostorima. Nova faza Magde Dulčić nagovještava odlučniji crtež, grublji grafizam i intenzivniji kolorit. Likovi su izrazito pojednostavljeni, a stripovi su tematski različiti, od političkih aluzija, do ilustracija stihova, no dramaturški sažeti i s upečatljivom poantom.⁶⁴ Djelujući unutar grupe *Divlje oko*, uz izlagačku aktivnost, radovi su joj objavljeni u fanzinu *Flit* od 1997. godine i časopisu *Divlje oko* iz 2003. godine. Objavljeni su

⁶¹ Skupina se nije aktivno družila, već su internetskom prepiskom došli do zajedničkog koncepta. “U stvarnosti, to je grupa pitomih radoholičara suvremenijeg senzibiliteta za likovnost i naraciju, generacijski u rasponu od 26 do 40 godina, prostorno dislociranih, no virtualno sjedinjenih na netu.” Oliver Sertić, *Američke sapunice nisu jedini način života - Ivana Armanini* (2001.), <https://www.matica.hr/vijenac/198/americke-sapunice-nisu-jedini-nacin-zivota-15839/> (pregledano 12. kolovoza 2020.)

⁶² “U *Galeriji SC-a* tako smo mogli vidjeti temeljita istraživanja autora stripa: Miroslav Nemeth izložio je svoje strip-linoreze, Magda Dulčić i Zvonko Todorowski *igrali* su se plakatnom formom (dijalektalna posveta Cortu Maltežaninu) jednako kao i elementima arhitekture (simbolični stupovi), Helena Klakočar-Vukšić *promiješala* je strip i slikarstvo, a Dušan Gačić predstavio je svoje stripove u tri dimenzije, koji su nastali kao voluminozni produžetak njegovih predložaka za sprejanje stripova po zidovima. S naracijom su se poigrali podjednako zanimljivo Franjo Anžlovar kao i Ivana Armanini i Irena Jukić Pranjić.” Jure Ilić, *Uz prvu izložbu strip grupe Divlje oko* (2001.), <http://www.stripvesti.com/arhiva/sv-127.htm#divlje> (pregledano 12. kolovoza 2020.)

⁶³ Neven Ušumović, »Pazi oko«, u: *Divlje oko* 1(2003.), str.9-10.

⁶⁴ Vidi u: Tahir Mujičić, *Strip i ilustracija: Magda Dulčić i Alem Ćurin*, 2003.

stripovi: *Zvijezda padalica*, *Noći punog mjeseca*, *Put do tvog pogleda*, *Anđeo sa zapadnog prozora*, *1,2,3...*, *Trkač*, *Slon celesbes*, *Blejdraner*, *Modri vijadi*, *Vozila se po moru galija*, *La maleta azul*, *Slikovnica o gradu i ženi* te nekoliko neimenovanih tabli. U opus radova iz tog razdoblja ubrajamo i stripove *Kiša*, *Handle with care*, *Moj prvi*, *1. maj*, *Prijatelji*, *Ja*, *Strip sa dva naslova* i *1 jezovitim svršetkom*, *Čovjek mačka*.

4.4.2. *Modri vijadi*

Strip *Modri vijadi*, koji su oko 2000. godine Magda Dulčić i Zvonko Todorovski radili četveroručno, namijenjen je galerijskom gledanju, a realiziran je na velikom formatu kartonske ljepenke sastavljene od dvije table široke 97,5 cm i visoke 116 cm. Po četiri kadra unutar svake table rađeno je u tehnici tempere i flomastera, apliciranih na karton. Dualna poetika je rezultirala maštovitom tvorbom kraće scenarističke forme koja je pisana na čakavskom dijalektu i uprizorena upečatljivom otočkom ikonografijom.⁶⁵ Plakatna dimenzija stripa, materijal podloge i redukcija motiva pridonose dramaturgiji i uspostavljanju privatnog konteksta u javnom prostoru galerije.⁶⁶ U tematskom i likovnom smislu, evociraju tipologiju stripa *Corto Maltese* Huga Pratta. Lirska je to, monološki asocijativna, priča o životnim mijenama mornara i ljubavnoj čežnji. Strip *Modri vijadi* je dramaturški kompaktan, a prikazi scenografskih i figuralnih motiva proizlaze iz nijansiranja emocija središnjeg lika pomorca. Minimalistički izraz je postignut stilizacijom crtačkog i slikarskog pristupa te rezolutnije poetike komponiranja motiva. Kvadrati su uokvirani crnim okvirima, unutar njih su prikazani motivi kreirani crnim, bijelim i sivim nijansama u *chiaroscuro* efektu obrubljeni crnim konturama. Na gornjoj margini kvadrata su postavljeni pravokutnici ispunjeni plavom bojom unutar kojih je situiran tekst. Plasman likova i međusobni nagoviješteni odnos predočava se krupnim planovima, bliskim planom i polutotalom. Osim sjenčenjem tonskom modelacijom, sugeriranje volumena se odvija prikazom radnje prednjeg i pozadinskog plana, čime je naglašena dubina i trodimenzionalnost prostora. Likovi su stilizirani s

⁶⁵ „U Magdinim radovima, u stripovima i u filmovima, Starigrad, otok Hvar i mala Rudina pokraj Starigrada, selo odakle je njen otac, je svugdje prisutan. Prisutna je arhitektura, biljni svijet, prisutan je duh ovog mjesta, ona je duboko srodna s ovim prostorom i možda ga je na jedan najpoetičniji način i oslikala.” Aldo Čavić, *Strip u Hrvatskoj*, HRT3, 2015., epizoda 16.

⁶⁶ “Čitanje stripa na zidu u galeriji, tj. javnom prostoru, tako paradoksalno postaje intimnijim iskustvom nego čitanje stripa u toplini doma. Čitatelj požutjelu kartonsku podlogu na kojoj se nižu kadrovi neizbježno dovodi u vezu s poantom stripa, te se time stvara jedinstvena atmosfera i raspoloženje.” Bojan Krištofić, *Ilustracija i animacija kao izazov* (2008.), <http://www.zarez.hr/clanci/ilustracija-i-animacija-kao-izazov> (pregledano 14. kolovoza 2020.)

natruhama realizma, muškarac je oblikovan geometriziranim ravnim linijama sa zanimljivim prikazom neobrijanog lica (inače često korišten deskriptivni detalj i u nekim ostalim stripovima Magde Dulčić, npr. *Mali saksofon* ili *Slikovnica o gradu i ženi*). Žena je oblikovana blagim krivuljama, a tektonika i fizionomija oživotvorena slikarskim postupkom *chiaroscuro*. Impostacija likova je efektna zbog upotrebe sugestivnog izrezanog kadra koji tvori pojedine faze radnje. Usporedbom sa stripovima ranije faze, primjećuje se neki slični elementi, primjerice: intimna atmosfera koja je postignuta uprizorenjem energije međuljudskih odnosa, odnosno kontemplacijom koju sadrži jedan pogled, misao i emocija, nadalje, portretiranje glavnih protagonista s ljudskim manama i dvojabama, rječitost krupnih planova, korištenje sjene koja pojačava emocionalnu napetost, smještanje promatrača iza leđa figure, odrezani kadar koji akcentira dio motiva, izmještanje pripovjednog toka *flashbackom* (analepsom). Prisutni su i novi elementi, korištenje dijalekta, plakatni format, materijal ljepenke kao podloge, okrupnjivanje motiva te veće zanimanje za plohu i siluetiranje.

Slika 15: *Modri vijadi*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar

Slika 16: *Modri vijadi*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar, oko 2000. g.

4.4.3. Ostali stripovi tandema Dulčić-Todorovski

I ostali stripovi rađeni u tandemu Dulčić-Todorovski odlikuju se složenijom tematikom, likovnom interpretacijom i tehničkim dosjetcama. Dakle, tematizira se određeni problem koji proizlazi iz nadrealnog konteksta što se moglo vidjeti i na primjerima ranijih stripova kao i u pripovjednom postupku narednih ostvarenja. Tema je često dvosmislena ili sadržava određenu poantu, a tekst može biti pisan dijalektom, drugim jezikom ili sadržavati reference. Likovna interpretacija je eklektična, od simbolizma preko nadrealizma do op arta, dok tehnička rješenja proizlaze iz stvaralačke geste pronalaženja vizualne ravnoteže. Primjerice, mogu se odnositi na korištenje nekonvencionalne podloge ili umetanja drugih materijala, raščlambu crnim jarkom, prizor na čitavoj stranici ili optičku aktivaciju površine.

Primjerice, strip *1,2,3...* nastao oko 2000. godine prikazuje oblak koji je fragmentarno prikazan u šest kadrova. Domišljato je iskorištena forma obrisa,⁶⁷ siluetiranjem i crno-bijelim kontrastom što je rezultiralo minimalističkom poetikom. Zanimljiv je izbor motiva oblaka i asocijacija na strip oblačiće u kojima se obično nalazi tekst. Ovdje je monolog oblaka pozicioniran na dno ili vrh kvadrata, postupno reduciran do zadnjeg kadra u kojem se nalazi samostalni crtež bez popratne verbalne poante.

Dulčić i Todorovski 2003. godine zajedno izrađuju strip instalaciju *Prijatelji* na drvenoj paleti, transformirajući podlogu jednostavnom raščlambom na četiri kvadrata. Prijateljstvo je uprizoreno krupnim kadrovima srpa i čekića, motiva prepoznatljive komunističke ikonografije i agresivnijim koloritom crno bijelo crvene kombinacije. Kao i u prethodnom primjeru, motivi su personificirani, plošni i pojednostavljeni na crnoj pozadini.

U stripu *Moj prvi, 1. maj* nastalom oko 2004. godine, korištene su tehnike tuša, tempere, drvenih boja i kolažiranja. Scenaristički temelj proizlazi iz jugoslavenske mitologije kolektivnog sjećanja, nostalgije odraslog čovjeka na vrijeme kada je kao dječak prvi put bio na prvomajskoj paradi. Struktura je sastavljena od dvije table sa šest kvadrata koje su spojene u jedinstvenu cjelinu, stoga niz kadrova u pasicama čitamo s lijeva na desno u razini obje table. Crtačkim i slikarskim tehnikama je popunjen prostor na razini svakog kadra kolorističkim efektima pozadina i vizualnim akcentima u kontrapunktu s crno-bijelim likovima i insertima kolaža. Tom kombinacijom se

⁶⁷ „U jednostraničnoj minijaturi (strip haiku, kazao bi Tahir Mujčić) nazvanoj *1,2,3...* poslužila se potencijalima samih obrisa, melodioznim kontrastiranjem pukih ploština, postižući ipak dosjetljiv i uvjerljiv učinak.“ Tonko Maroević, *Magda Dulčić, Strip - ilustracija*, katalog izložbe (11.05. - 28.05. 2005.), Zagreb: Knjižnica Vladimira Nazora, 2005.

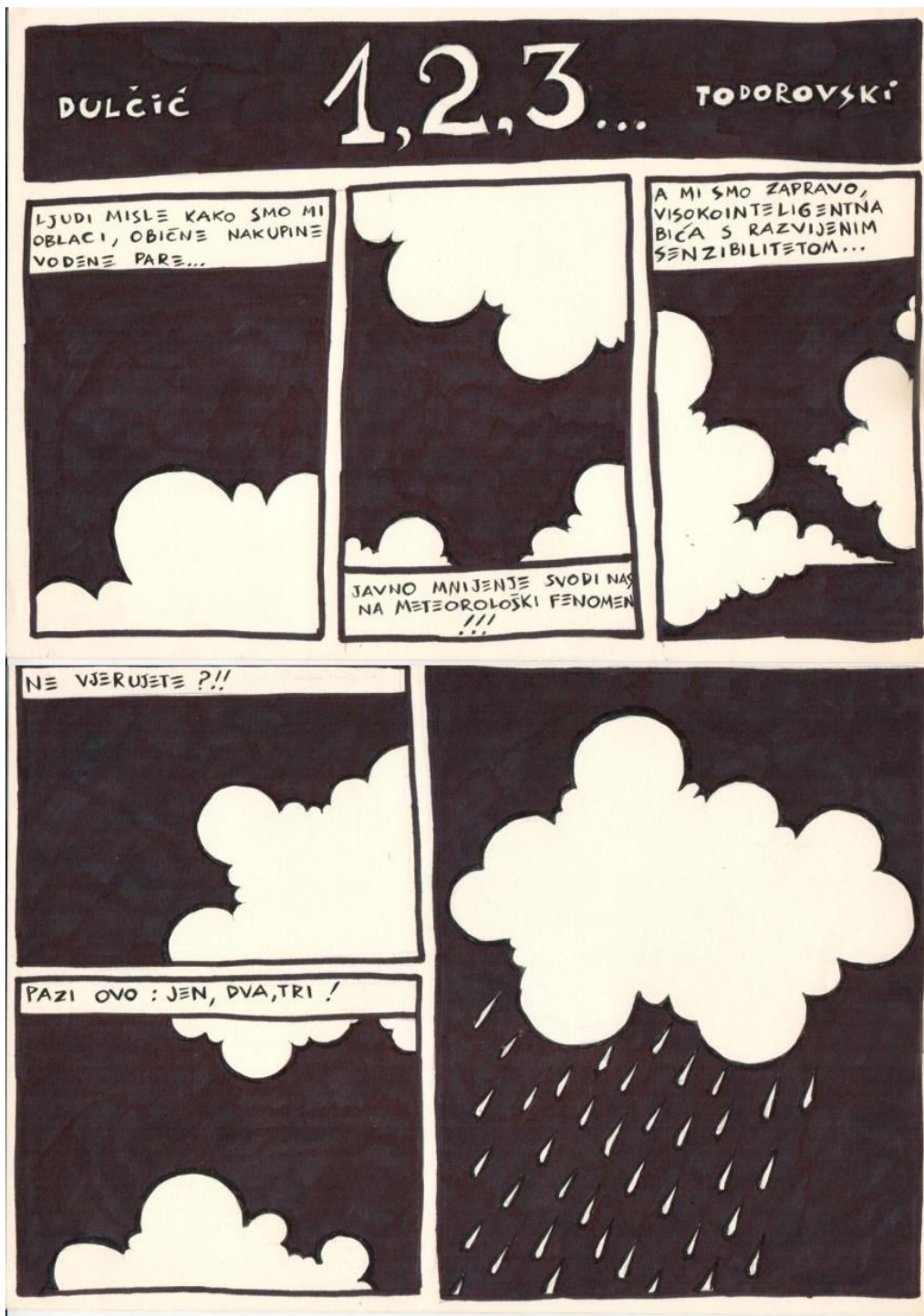
ostvarila dvojaka vizualna percepcija intimnog, osobnog doživljaja i realističnog, kolektivnog događaja.

Strip s dva naslova i 1 jezovitim svršetkom, iz 2004. godine samostalno je djelo Magde Dulčić napravljeno na kartonskoj ljepenki koje tematizira život i smrt kukca na stranicama knjige. Strip tablu inovativno komponira od stranica prave knjige Heinricha Manna, od čega nastaje svojevrsna strip-instalacija.⁶⁸ Radnja se odvija na devet stranica knjige, koji su ekvivalent kvadratima, a personificirani kukac je glavni i jedini lik. Skakuće iz kadra u kadar da bi na kraju završio kao crvena mrlja između dviju stranica. Tekst je prisutan kao materijalizirana stvarnost na stranicama knjige i kao niz stripovnih onomatopeja kojima se izražavaju prirodni zvukovi kukca.

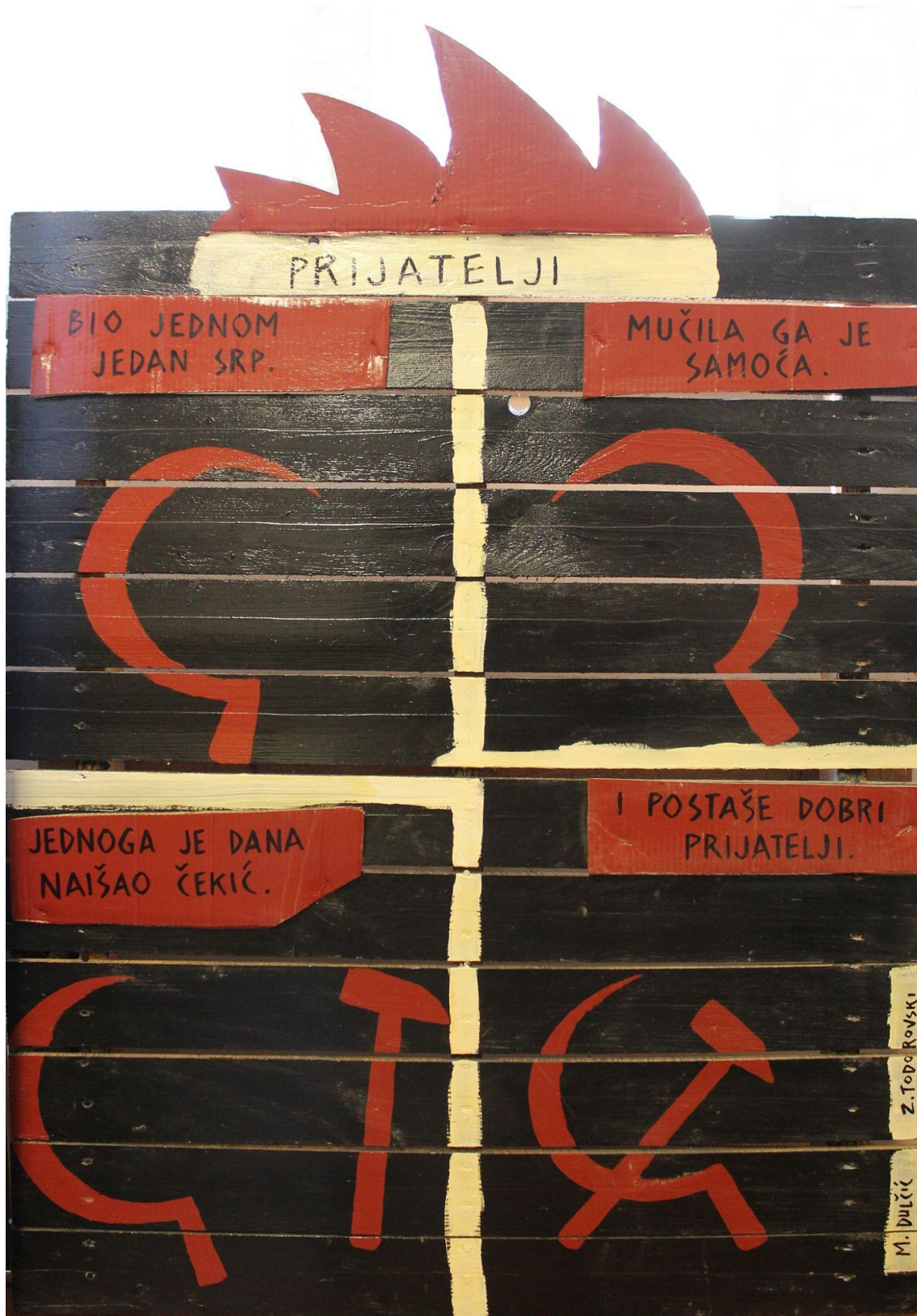
Strip *La maleta azul (Plavi kofer)* rađen kombinacijom tuša, tempere i drvenih bojica, nastao oko 2005. godine „korak je dalje u nesputanoj artikulaciji kadra, u smjelom shvaćanju planova i pozadina, u strukturiranju i dinamiziranju površine koja se povremeno približava iskustvima vizualne, grafičke poezije ili opartističkih tekovina.“⁶⁹ Naslov i tekst su na španjolskom jeziku, riječ je o umjetniku s plavom rukom koji posjeduje plavi kovčeg i sprema se na put. Radnja se odvija kroz dvanaest kadrova u kojima se autori poigravaju s percepcijom promatrača, efektom razradom metafizičke prostorne dubine, kontrastom i teksturom površine.

⁶⁸ „Sljedeći zanimljiv strip na izložbi je *Strip s dva naslova i jezovitim završetkom*, čija je priča utemeljena na duhovitoj, premda ne pretjerano slojevitoj dosjetki o smrti kukca između korica knjige. Inovativnost ovog stripa je u tome što je umjetnica koristila pravu knjigu koju je ukomponirala u tablu stripa, što ovaj rad čini svojevrsnom strip-instalacijom.“ Bojan Krištofić, *Ilustracija i animacija kao izazov* (2008.), <http://www.zarez.hr/clanci/ilustracija-i-animacija-kao-izazov> (pregledano 14. kolovoza 2020.)

⁶⁹ Tonko Maroević, *Magda Dulčić, Strip - ilustracija*, 2005.

Slika 17: 1,2,3..., stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar, oko 2000. g.

Slika 18: *Prijatelji*, arhiv Muzej Staroga Grada, Hvar, 2003. g.

Slika 19: *Moj prvi, 1. maj*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar, 2004. g.

Slika 20: Strip sa dva naslova i 1 jezovitim svršetkom, arhiv Muzej Staroga Grada, Hvar, 2004. g.

4.4.4. Složeni predosjećaj

Strip album umjetničkog tandema⁷⁰ Dučić-Todorovski, *Složeni predosjećaj* izlazi 2014. godine, u biblioteci *Kvadrat* osječkog izdavača i urednika Vjekoslava Đaniša. Album sadrži četiri priče: *Složeni predosjećaj*, *Slikovnica o gradu i ženi*, *Svemirski blizanci* i *Otok*, predgovor potpisuje književnik Tahir Mujčić, a pogovor akademik i likovni kritičar, pokojni Tonko Maroević. Nekonvencionalni scenariji i nesputan autorski pristup, rezultirali su radovima koji pokazuju široki spektar likovnih izraza i maštovitih montažnih rješenja na svakoj tabli stripa. To su inteligentno zamišljeni, zrelo promišljeni, poetični, emotivni, intuitivni i refleksivni stripovi, produkt imaginativnog autorskog pristupa crtačkim, slikarskim i dramaturškim obrascima. Osim prepoznatljivog grafičkog izraza, karakterizira ih i smiona vizualizacija nadrealnih motiva kroz slobodniju metamorfozu kadrova.

4.4.4.1. Složeni predosjećaj

Prva priča je *Složeni predosjećaj*, crtački i scenaristički domišljat siže smjelih nadrealnih prostora i ekspresivnih načina preobrazbe motiva. Priča je slojevita, zaprema prostore snoviđenja i sjećanja, stvarnosti i mašte Alberta Novaka, nezaposlenog povjesničara umjetnosti. Složenost se potencira i unošenjem referenci⁷¹ i citata iz povijesno umjetničkog registra, primjerice motivom ranjenog mjeseca iz Mélièsovog filma te strip konfliktom između Maljevića, Duchampa i Kleea. Pojedini elementi kojima se definira mjesto radnje oblikovani su realistično, primjerice osječka katedrala ili gradska arhitektura. U načinu kadriranja i montaži vizualnih lajtmotiva ostvaruje se pretapanje apstraktnog i fantazmagoričnog kolorita u crno-bijele sekvence. Nejednake dimenzije, položaj i oblik kvadrata dinamiziraju stranice stripa, u skladu s fabulativnim poveznicama koje se odvijaju u podsvijesti, u snu i u (nad)realnom vremenu. Suodnos i intenzitet pojedinih boja nosi određeno psihološko djelovanje, potencirano teksturom crtačkih i slikarskih zona. Unutar kadrova,

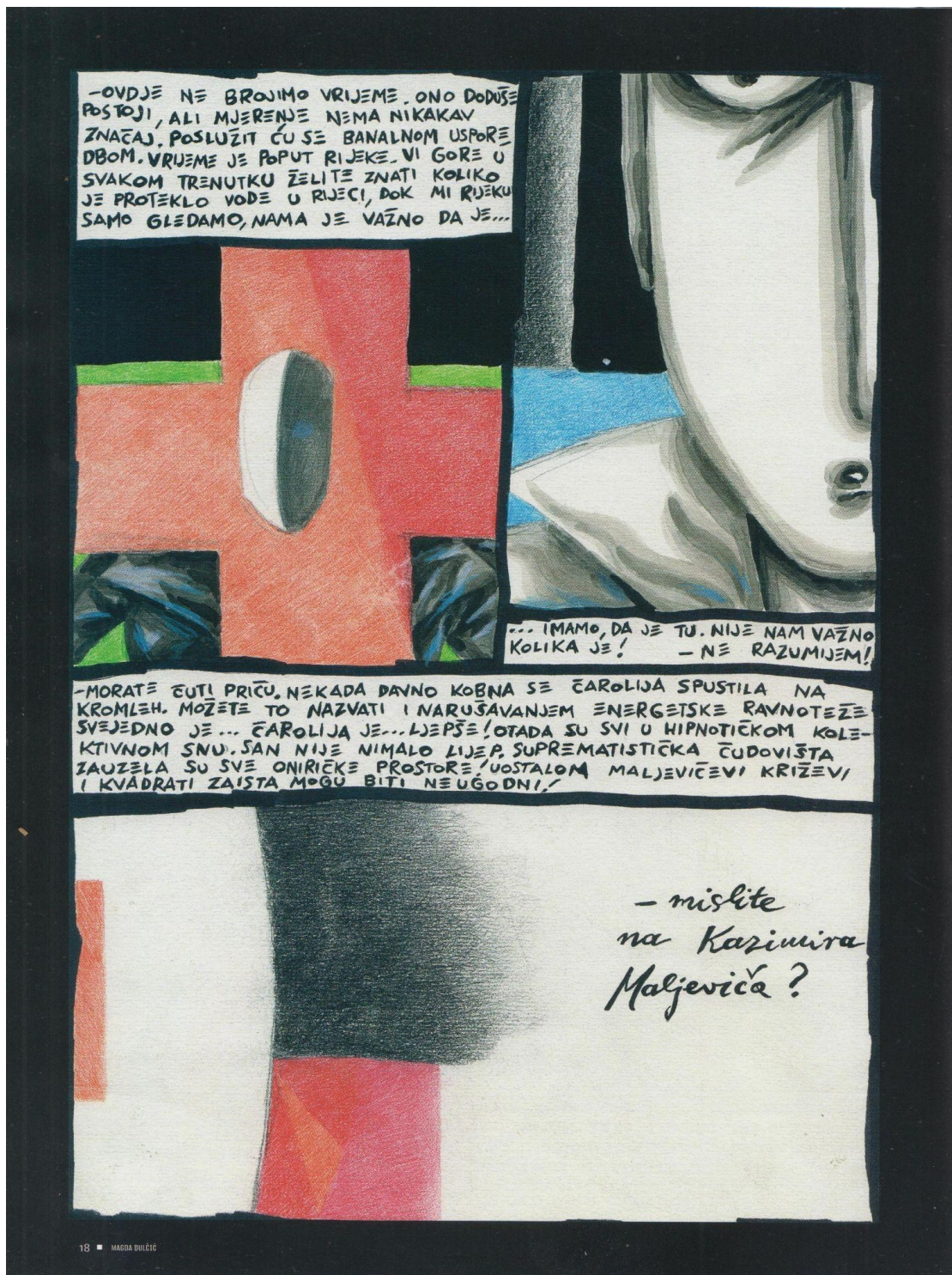
⁷⁰ “Koliko je snažna i plodonosna bila suradnja Magde Dulčić i Zvonka Todorovskog, prema čijim je scenarijima radila, govori i činjenica da se ovo dvoje umjetnika i danas doživljavaju kao nerazdvojan, plodan tandem.– Meni se činilo da su oni idealan par, zaneseni u svom svijetu, apsolutno odmaknuti od zbilje na jedan fascinantna način, zapravo sveci svoga posla.” Tonko Maroević, *Strip u Hrvatskoj*, HRT3, 2015., epizoda 16.

⁷¹ “Razinu prvotnosti daje (citirani, inrepolirani) dječji crtež, a elementarnost i primitivnost konteksta (*Kromleha*) evocirana je likovima glava s Uskršnjeg otoka. Kolaž ranjenog mjeseca iz Mélièsovog filma aludira na znanstvenu fantastiku, a minuciozne deskripcije gotičkih i baroknih spomenika daju ugođaj srednjoeuropskog ambijenta, to jest atmosferu koja odgovara napetosti detekcije.” Tonko Maroević, *Magda Dulčić, Strip - ilustracija*, 2005.

kompozicije se ostvaruju kao maštoviti metafizički figuralni i prostorni entiteti, a poliperspektivnost ukazuje na izostanak vremenske linearnosti. Upotreba crnog jarka između kadrova postaje opće mjesto strukturiranja table kao i permutacija pozicioniranja teksta radnje. Geometrizacijama, apstrakcijama i spiralama gradi osjećaj nepredmetnosti i psihodelije, realistični eksterijeri i interijeri su u kontrapunktu sa stiliziranim figurama kojima često pojednostavljuje ili u potpunosti izostavlja lice. Sintetizacija boja, linija, ploha izraz su poetskog prepleta sna i jave u kojem se očituje karikaturnost, kubizam, ekspresionizam, realizam, nadrealizam, suprematizam i ornamentalizam. U stripu *Složeni predosjećaj*, Magda Dulčić uspješno balansira između crtačkog i slikarskog postupka, odnosno nježnog, lirskog, poetičnog i emocionalnog izraza, te robusnijeg, rezolutnijeg, čvršćeg, asketskog i simplificiranog poteza.

Slika 22: *Složeni predosjećaj*, istoimeni strip album, 2014.g.

Slika 23: Složeni predosjećaj, istoimeni strip album, 2014.g.

Slika 24: *Složeni predosjećaj*, istoimeni strip album, 2014.g.

Slika 25: *Složeni predosjećaj*, istoimeni strip album, 2014.g.

4.4.4.2. Slikovnica o gradu i ženi

Strip *Slikovnica o gradu i ženi* objavljen je 2003. godine na stranicama prvog broja časopisa *Divlje oko*. Strip se sastoji od deset tabli, koloriran je, a Zvonko Todorovski izrađuje raskadrirane stranice i scenarij s upisanim tekstom na pisaćem stroju. Priča je to o gradu s crnim krovovima i niskim oblacima u kojem se jedna bezimena žena bori protiv činovničkog aparata želeći ostvariti svoj san; crveni krov i nebo plavo po danu, a noći modre s puno zvijezda. Na tom scenarističkom temelju, Magda Dulčić je konstruirala vizualno snažne sekvence, poetične metafore kojima prenosi radnju, ambijent, emotivna stanja i karakter likova. Sugestivnim artikulacijama crteža i boje gradi psihodelični ritam radnje oslikavajući male, poetične ljudske geste borbe djevojke protiv apsurdnog sustava. Stilizacija crtačkog izraza proizlazi iz grubljeg poteza, laviranog sjenčenja, modulacije kolorita i poigravanja linijom. Strip *Slikovnica o gradu i ženi* je vizualno upečatljiv, s efektno profiliranim likovima i dinamičnim situacijama stupnjevanih tenzija i emocija poput ljutnje, kontemplacije, prijetnje ili pak utjehe. Linija fabule pokriva više narativnih odvojaka, pratimo likovnu materijalizaciju monologa naratora i toka misli žene, premreženo radnjama smještenim u konkretne prostore s aktivnim dijalozima. Izražajni su prikazi razgovora sa zlobnom susjedom ili s bankarskom šugom od činovnika, čiji su likovi velike prijeteće kreature, prostorno dominantni, distorzirani, karikirani, snažnih gesti i ispunjeni dominirajućim grafizmom odjeće. Metamorfoza topografije prostora postignuta je varijacijama prijelaza iz kadra u kadar u kojima se izmjenjuju horizontalne panorame, krupni kadrovi, perspektivne abrevijature, nagle izmjene očišta i snažni koloristički akcenti. Originalna pretapanja planova, sažimanja i rezovi anticipiraju nove prostorne spoznaje. Distorzija linije, intenzivne zapremnine boje, izobličena prostora, nadrealno komponiranje motiva i ekspresivnost proporcija stvaraju dojam psihodelične vizije. U stripu su upečatljive efektne vizualizacije, primjerice prizori toka svijesti žene u kojima se zrcale apstrakcije, kadar ispunjen valovitim potezima ili pak vrtložnom shemom. Efektno i likovno domišljato je prikazan detalj poput upoznavanja Aureliusa Blumma i bezimene žene kreiranog u kadru osmijeha ili pak odraz djevojke u naočalama Aureliusa Blumma. U svrhu naglašavanja trenutne emocije, autorica ponekad izostavlja lice protagonista.

8. Znala je da će čekanje biti mukotrpno, iscrpljujuće i ponekad beznadno u nekim dijelovima.

9. Ali njena odlučnost pomiješana s blagom dozom nečuvene drskosti, davala joj je i hrabrosti i izglednost u čekanju.

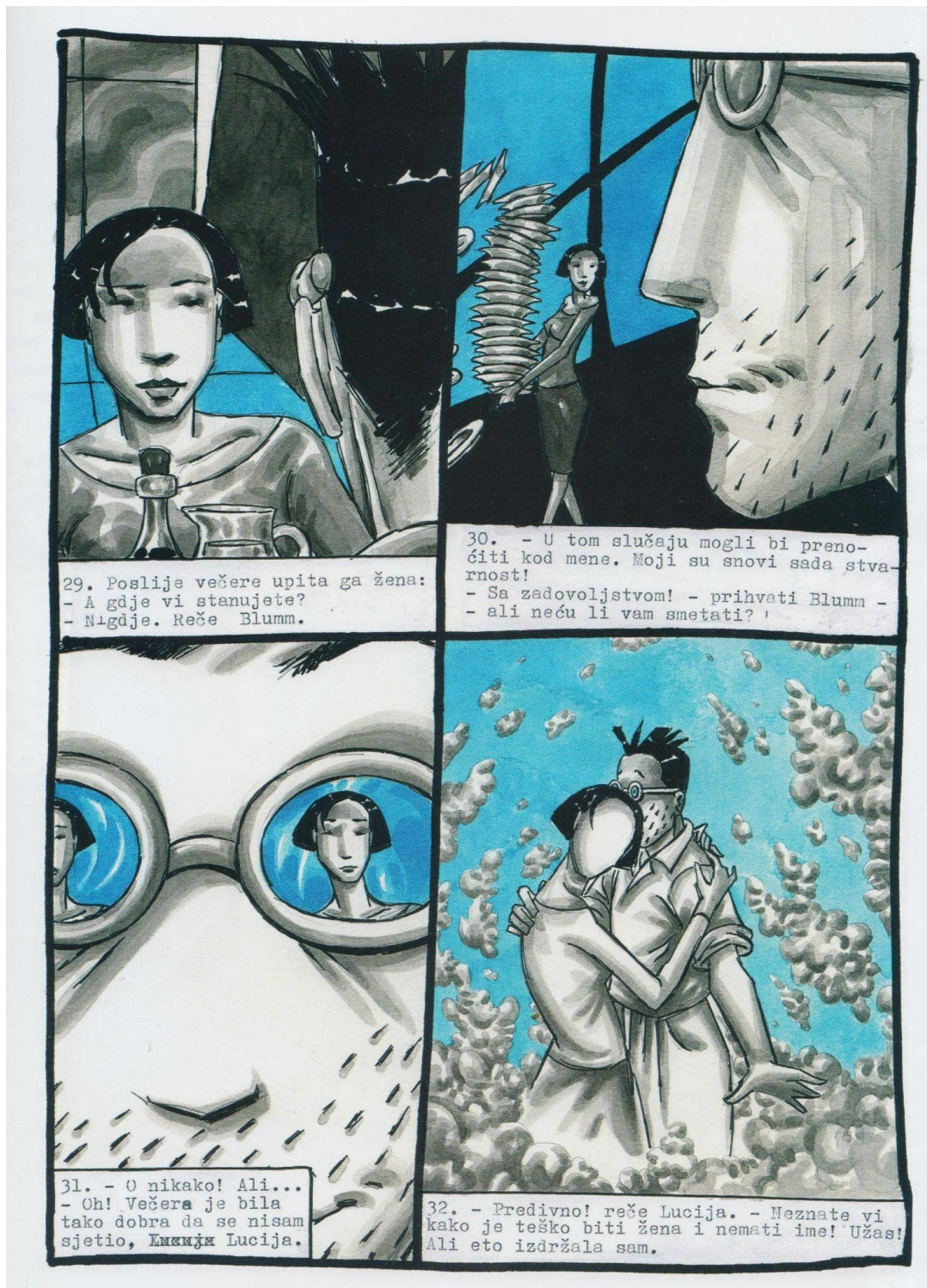

10. - Čekanje nije teško kada je sreća na prstohvat! Izjavila je retardiranoj i zlobnoj susjedi koja je bila agent-provokator i koja je naravno postavila pitanje kako bi ženin odgovor odmah prenijela policiji, u smislu najcrnjeg malogradanskog denunciranja.

Slika 26: Slikovnica o gradu i ženi, strip album Složeni predosjećaj, 2014.g.

Slika 27: Slikovnica o gradu i ženi, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.

Slika 28: Slikovnica o gradu i ženi, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.

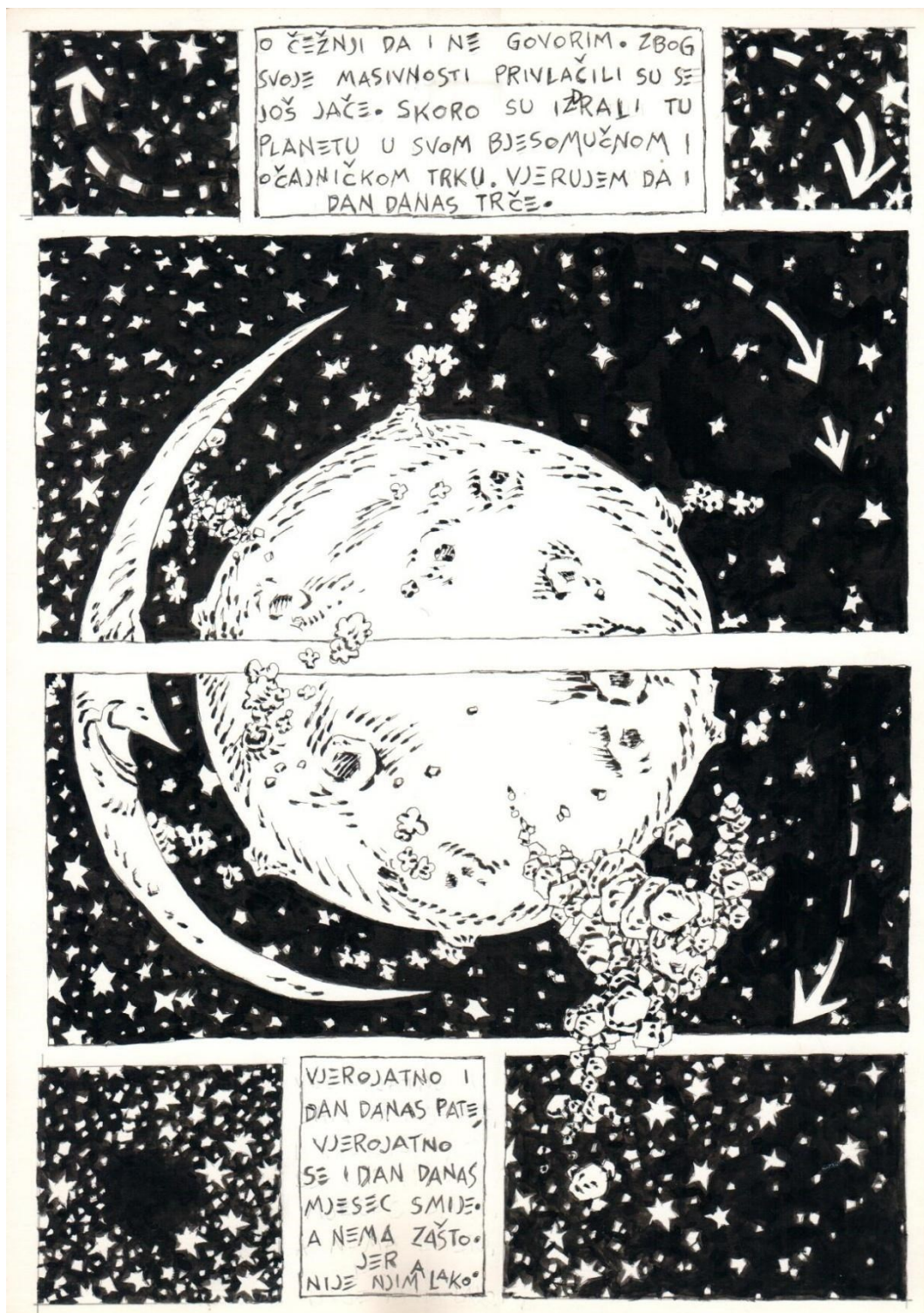
Slika 29: Slikovnica o gradu i ženi, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.

4.4.4.3. Svemirski blizanci

Treća strip priča je kreativna i optički zanimljiva naracija *Svemirski blizanci*, kreirana u pet tabli fragmentiranih u nepravilan raster kvadrata i pravokutnika. Raspored je strukturiran kadrovima crno-bijelog grafizma koji se izmjenjuju s tekstom koji je postavljen unutar horizontalnih i vertikalnih okvira. Radnja stripa se odvija u astralnim prostorima gdje žive blizanci od kamena, koji čitavu vječnost bjesomučno i očajnički trče jedan prema drugom. Trčeći u istom smjeru, blizanci se nikada ne mogu sresti, stoga su osuđeni da cijeli život provedu u trku i svojoj silnoj kamenoj tuzi. Dominira dinamičko aktiviranje površina kontrastom crnog pozadinskog fonda i bijelih ploha ispunjenih vibrantom linijom. Faziranje gibanja se odvija prelamanjem kompozicija u montažu odrezanih kadrova koji prenose vizualnu energiju od detalja do totala. Metamorfoza kadrova je postignuta skladnim kalibriranjem montažnih rješenja te perceptivnim prožimanjem objekata, kretanja i teksta. Domišljato je gravitacijsko nadovezivanje planova i kadrova planete, Mjeseca, kamenih blizanaca i njihovog kretanja. Dojmljiv je ritmizirani slijed kreativno integriranih sekvenci koje orbitiraju u ekspresivnosti linije i efektim crno-bijelim oprečnostima. Ta pulsirajuća akromatska grafička modelacija u kombinaciji sa zanimljivom parcelizacijom prostora, rezultirala je perceptivnim (de)konstruiranjem strukture stripa.

Slika 30: *Svemirski blizanci*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.

Slika 31: Svemirski blizanci, strip album Složeni predosjećaj, 2014.g.

4.4.4.4. Otok

Na tragu crno-bijelog grafizma prethodnog stripa, nastaje posljednja priča albuma, eskapistički *Otok*. Narativ je predstavljen iz pozicije pripovjedača, priča o odlasku i povratku, intimna ispovijest oblikovana lirskim asocijacijama i mediteranskom ikonografijom. Strip *Otok* je kreiran od devet tabli, koje su strukturirane kadrovima smještenim unutar kvadrata, pravokutnika i krugova, od malih dimenzija do zapremanja opsega čitave stranice. Pritom table s jednim dominantnim kadrom imaju često dvojaku ulogu, naglašavaju predočeni motiv, situaciju ili pojavu, te postaju odraz trajanja sekvence. Fragmentiranjem prizora, odvija se metamorfoza realnih i nadrealnih ambijenata, evocirajući uobičajene i efemerne pojave ljudske svakodnevice u preplet ekspresivnih asocijacija. Kvadrati su suptilno odijeljeni, s ponegdje nejasnim granicama, a motivi se umrežavaju iz jednog prizora u drugi. U smislu likovne artikulacije dramaturgije, prisutna je poliperspektiva, rezanje kadra, rječitost krupnih kadrova detalja te umnožavanje uzoraka koji utječu na razlučivost motiva. Kromatska ljestvica svedena je na tonsko dvoglasje tamnoga i svijetloga, umnoženih rastera točaka i crta različitih gustoća koje se nižu u određenim smjerovima. Toposi otoka su poetizirani, oblikovani motivima i simbolima koji proizlaze iz sjećanja autorice u grafički snažne kadrove plove riba, leta galebova, brodova, suhozida, krovova i prozora, masline, valova, raslinja i dr. Inspiracija⁷² otočkim vizurama u stripovima Magde Dulčić uvijek je autentična, umjetnica organski prisvaja oblike, strukture, vibracije i introspektivne metafore.⁷³ Nervatura površine je dinamizirana ornamentima tekstura, kontrastom i kretnjama koji rezultiraju ilustriranjem određenih emocija, raspoloženja i misaonih refleksija. Verbalni okviri su dimenzijama i oblikom pregledno i promišljeno pozicionirani, zanimljiva je koncepcija stanovitog *intermezza* od dvije table nalik iluminiranim rukopisima gdje su ornament, inicijal i minijatura oblikovani usitnjenim fitomorfnim, zoomorfnim i antropomorfnim motivima s centralnim kvadratom u kojem dominira tekst.

⁷² “Magda je jako zatvorena osoba koja svoj nutarnji doživljaj, unutarnji život komunicira sa svijetom ponajprije preko svojih radova. Otočne inspiracije su vrlo jake kod nje. Ona je živjela svoju mladost na otoku, u jednom ribarskom ambijentu, ona starogrojsku uvalu izvanredno poznaje, evocira...” Tonko Maroević, Strip u Hrvatskoj, HRT3, 2015., epizoda 16.

⁷³ “Magda Dulčić je proniknula u Houellebecqovu šifru o *mogućnosti otoka*. Za nju, otok je metafora za zaokruženi svijet omeđen morem, koji je dovoljno izoliran i dovoljno malen da udomi divlje oko, znatiželjno, radosno, željno slobode...” Maja Hrgović, *Portret umjetnice Magde Dulčić: Veliki svijet mišljen iz perspektive malog otoka* (2015.), <https://www.novilist.hr/ostalo/kultura/izlozbe/portret-umjetnice-magde-dulcic-veliki-svijet-misljen-iz-perspektive-malog-otoka/> (pregledano 3. rujna 2020.)

Slika 32: Otok, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.

Slika 33: *Otok*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.

Slika 34: Otok, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.

4.5. Posljednja samostalna djela

Magda Dučić 2010. godine, povratkom na Hvar, u Stari Grad, nastavlja s crtanjem stripova, ulazeći u novu samostalnu dionicu stvaralaštva. Nakon dvadeset i pet godina rada, u stripovima kasnije faze sublimira sve komponente dotadašnjeg likovnog izražavanja nastavljajući koristiti estetiku otočkih vizura i detalja.⁷⁴ Nanovo pokazuje smjelost pri odabiru grafičkih alata i snažnu imaginaciju i sugestivnost u sagledavanju i interpretaciji. Osobito se vješto poigrava percepcijom kroz transformacije figura i pozadina te simulaciji prikaza vremena, pokreta i zvuka. U posljednja samostalna djela od kojih su neka ostala nedovršena, a rađena su većinom laviranim tušem ubrajamo stripove: *Divji cvit*, *Spavala sam do sad*, *Planktonska ljubav*, *Čovik koji se smije na bol*, *Majina strelica*, *Svemirski blizanci*, *Otok*, *Umorno srce*, *Priča o anđelu*, *Trag u srcu*, *Daleko su Amerike*, *Drugi peron - III kolosijek*, *Dvije zebe*, *Bonaca*, *Priroda*, *Fior di Mond*, *Bio jednom jedan grad* (kemijska olovka na stranicama rokovnika). Radovi su domišljati u likovnom izrazu koji je komplementaran temi, a autorica je izrazila „nevjerojatne mijene svojih oblika“ što je istaknuo Tonko Maroević⁷⁵ u rasponu od intimnih do intuitivnih. Magična je uvjerljivost crtačkih bravura i kalibriranja montažnih rješenja, kao i poigravanje teksturama i stilizacijom unošenjem apstraktnih, nadrealnih, secesijskih, ornamentalnih, op artističkih i drugih elemenata u crtački izraz. Maštovito autorsko istraživanje počiva na slobodnim interpretacijama i rezultira evokativnom mapom radova s naglašenim elementom *horror vacui*.

Primjerice, u stripu *Spavala sam do sad*, koji se sastoji od tri table, autorica negira prijelaz između kvadrata, formirajući tako totalitet i simultanost cjeline. Fitomorfnim oblicima prostorne krivulje kružnog, arabeskog, vrtložnog i spiralnog profila ispunjava površine kadrova, osim jednog intervala kolorističkog kadra i dva figuralna prizora. Takvom artikulacijom strip je poprimio izgled tapiserije koja je tkana od krivulja emocija. Fluidna pretapanja eteričnih vitica kulminiraju u zadnjem kadru, gdje floralni *paspartu* uokviruje introspektivni figuralni prikaz.

⁷⁴ “Kad sam vidio ovog ljeta njezine najnovije radove, bez uloga Zvonka Todorovskog, ona je svoju fantaziju razvila na komponentama vlastite doživljajnosti, sve je to jako autentično, povezano sa sredinom koja ju je nadahnula, i kad god zaplovi svojim crtežima prema plavetnilu neba, prema zvijezdama, uvijek se vidi da je to mišljeno iz perspektive otoka, kućni svemir iz kojega se može doživjeti veliki svijet.” Tonko Maroević, *Strip u Hrvatskoj*, HRT3, 2015., epizoda 16.

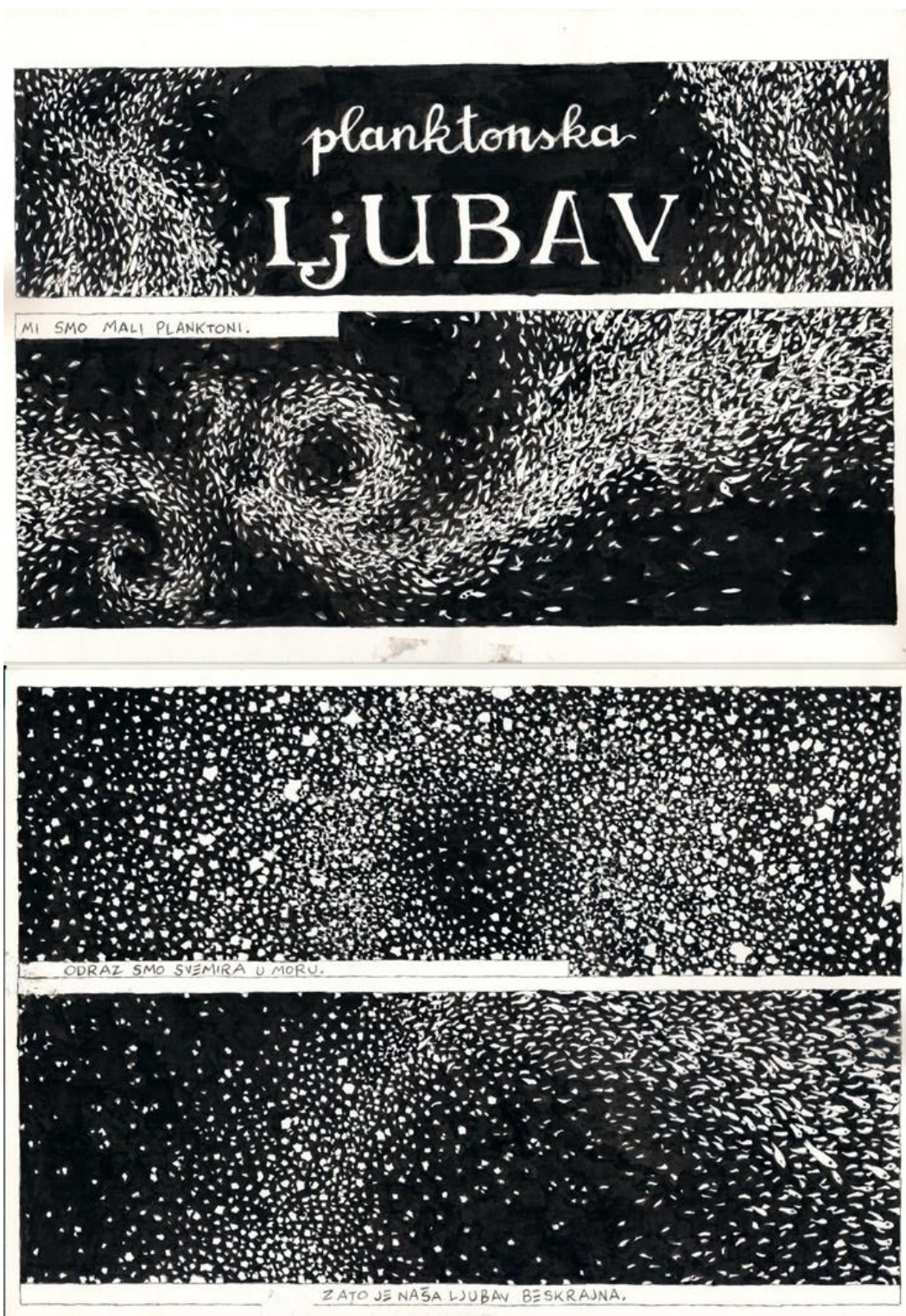
⁷⁵ “U svojim posljednjim samostalnim djelima slikarica je izrazila *nevjerojatne mijene svojih oblika*, prepuštajući se rasponima od intimnih i autoportretnih poticaja (*Divji cvit* i *Spavala sam do sad*), pa sve do slutnji i intuiciji beskraja (*Planktonska ljubav*), a sve to ostvarujući dinamičnim prepletima linija i usklađenim ritmovima crnih i bijelih parcela, iznimno uvjerljivim i gustim emanacijama izvornog senzibiliteta.” Tonko Maroević, *Magda Dulčić - Stripovi i ilustracije*, katalog izložbe (2017.), Hvar: Galerija Juraj Plančić, 2017.

U stripu *Planktonska ljubav*, autorica granulira energiju, oprostorujući plankton kao optičko gibanje u ritmu emocionalnih silnica. Strip je strukturiran u četiri horizontalno položena kadra, s inkorporiranim naslovom unutar prvog pravokutnika. Crno-bijela grafija je izvedena u negativu čime se akcentira torzija prostora i kinetički potencijal titrave energije koja se pomalja kroz membranu kadrova.

Strip *Čovik koji se smije na bol*, adaptacija je istoimene pjesme splitskog kantautora Tome Bebića. Rad je manifestacija ekspresivnog i dinamičnog crtačkog senzibiliteta s temperamentnom akumulacijom poteza. Kvadrati su premreženi gustim uzorcima, teksturama i irealnim transformacijama motiva i oblika, koji tvore metamorfoze pozadine, figuracije i detalja.

Slika 35: *Spavala sam do sad*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar

Slika 36: *Planktonska ljubav*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar

Slika 37: Čovik koji se smije na bol, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar

4.6. Stilska obilježja strip opusa Magde Dulčić

Početno zanimanje Magde Dulčić za medij stripa proizlazi iz snažne fascinacije autorskim pečatom Huga Pratta u njegovoj *Baladi o slanom moru* te stripovima Krešimira Zimonića, grupe *Zzot* (naročito Helene Klakočar), Igora Kordeja, Alema Ćurina i slikama Manuele Vladić-Maštruko.⁷⁶ Prepoznaje senzibilitet tih individualnih izraza, te u prvoj dionici stvaralaštva apsorbira elemente nove estetike stripovskog instrumentarija spomenutih autora. Preuzima elemente geometrizacije, redukcije, distorzije perspektiva, oblika i teksture, stupnjevanog crno-bijelog grafizma i kontrasta, efektne rasvjete, *horror vacui*-a i sjenčenja pomoću različitih rastera linije i točke te postepeno pronalazi vlastitu stilizaciju. Ovladava tehnikama izmjene rakursa, perspektiva i kompozicijskih vrijednosti, pokazujući senzibilitet za sugestivne prostorne odnose. Stanovita neovisnost od izdavača, urednika i publike poslužila je Magdi Dulčić kao poligon za inovativni ostvaraj vizualne i sadržajne strukture stripa. Istraživanjem mogućnosti grafičkih izraza i montažnih rješenja kreira asocijativno i poetično predočavanje strip scenarija. Stasanje uz tzv. *treću generaciju* omogućilo je daljnje formiranje autorice koja će izričajem pripadati naraštaju koji uvodi postmodernizam u strip.⁷⁷ Sublimirajući postmodernističku poetiku sadržajno-stilske strategije Magde Dulčić, mogu se uočiti idući elementi:⁷⁸ uvođenje protagonista čiji karakter proizlazi iz motiva retrospekcije (*Mali saksofon*), eklekticizam stilova (*Moj prvi maj*), citatnost (*Modri vijadi*), referencijalnost (*Tornjevi*), nelinearna naracija i odstupanje od lokalne upotrebe boje (*Vrućina u gradu*), kombiniranje medijskih formata (*Prijatelji*), otvorenost kraja (*Grad žena*), strip na jednoj stranici sa simultano prikazanim neuokvirenim kadrovima (*Noći punog mjeseca*, 1. epizoda), multi pripovijedanje (*Sladak je život*), raznolika tipografska rješenja (*Noći punog mjeseca*), ilustrativna ornamentika (*Otok*), nestalni identitet lika (*Složeni predosjećaj*), dekonstrukcija table (*Svemirski blizanci*). Početni melanž stilova, u tijeku radne realizacije i

⁷⁶ Vidi u: Vjekoslav Đaniš, »Negdje iza duge – Interview s Magdom Dulčić Todorovski«, u: *Kvadrat* 19 (2008.), str. 4-7.

⁷⁷ „Prvi je to naraštaj jugoslavenskih strip postmodernista hrvatskog nacionalnog predznaka, a priključimo li im i nešto mlađu Magdu Dulčić, podjednako značajnu i u stripu i u animiranom filmu, čija je snažna referencijalnost bila ocrtana intimnim crtačkim stilom, jasno je da se u Devličevom, Trencovom i Matakovićevom slučaju autorski svjetovi razmatraju u preinakama populističkog, dok se u slučaju skupine *ZZOT* i Dulčićeve nastoje definirati kroz znatno hermetičniji svjetonazor s vrlo izraženim retoričnim odnosom prema čitatelju.“ Tomislav Čegir, *Otkrivanje stripa*, str. 352.

⁷⁸ „Nesumnjive karakteristike postmodernosti provlače se kroz radove Helene Klakočar i Magde Dulčić za čije čitanje nije dovoljno poznavanje uobičajene stripovske ikonografije, zasnovano na prehodnom iskustvu konzumiranja stripa, jednako kao i u kratkim bravurama A. Ćurina.“ Jure Ilić »Priča tek počinje«, u: *Patak* 7 (1987.), str. 15.

usvojenog načela slobode autorstva evoluirala u prepoznatljivi izraz.⁷⁹ Načelno bi njeno strip stvaralaštvo mogli podijeliti na četiri faze: izgradnja vlastitog likovnog izraza, zrelo stvaralaštvo u koautorstvu sa Zvonkom Todorovskim, strip za djecu te intimniji ciklus posljednjih samostalnih djela.

4.6.1. Sadržajne karakteristike

Već u početnim etapama kratkih stripova Magda Dulčić pokazuje zametak pripovjednih elemenata koje će koristiti i u nadolazećem inovativnom izrazu duže scenarističke forme. Dakle, sklona je nekonvencionalnoj fabuli, s neočekivanim temama i obratima radnje, najčešće su to snoviti, ezoterični i skroviti predjeli mašte. Preferira scenarije s dramaturškim preokretima i alogičnim tijekom zbivanja u kojima dolazi do izražaja njena preokupacija žensko-muškim odnosima,⁸⁰ ljubavlju u svim svojim emanacijama, osobnim mitologijama i protagonistima kojima upravljaju osjećaji. Takav repertoar tema je zahvalan u smislu oslikavanja nadrealne i maštovite pripovjedne strukture snoviđenja koja proizlazi iz postupka struje svijesti sa spontanom koherencijom priče. Naracija je organizirana kroz naslove, podnaslove i verbalne okvire čija pozicija ovisi o crtačkoj elaboraciji kadra. Naslovi mogu biti samostalni ili inkorporirani u kadar, tipografski oblikovani u korelaciji s dizajnom cjelokupne table. Osobito su zanimljivi stilizirani naslovi stripova objavljenih u *Patku* kao i u serijalu *Noći punog mjeseca* (Sl. 10-12) koji je izlazio u *Poletu*. U komunikacijskom kodeksu koristi više načina komponiranja vizualnog i verbalnog, negdje je dominantan tekst, negdje crtež, a najčešće su kombinacije međuzavisne, presijecajuće ili usporedne.⁸¹ U slučaju kada je kadar u potpunosti lišen teksta, naglašava se trenutačnost, kontemplacija ili dramatičnost događaja. Osim naracijskih komentara, dijaloga i monologa, upotrebljava riječi koje predstavljaju dio stvarnosti (npr. novine, ulične reklame), a s obzirom na

⁷⁹ „Iznimna osjetljivost za prostor, kao i širenje tematskih područja u stripu uočava se u radovima Magde Dulčić još od osamdesetih godina, kada je objavljivala u strip-reviji *Patak*. Pod utjecajem Huga Pratta, stvorila je vlastiti likovni izraz s osebujnom dozom stilizacije koja je rezultirala profinjenom poetikom.“ Frano Dulibić, »Strip i karikatura«, u: *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021., str. 119.

⁸⁰ „Ali dogodi mi se da me taj ženski dio u meni ponekad stvarno muči. Možda je baš to glavna pokretačka snaga. Svi moji stripovi rađeni su kao u nekom grču, uvijek ti moji likovi nekog ili nešto ostavljaju zbog drugih stvari, uvijek netko nešto gubi.“ Vlatka Margetić, »Bijeg u maštu« u: *Patak 2* (1986), str. 19.

⁸¹ Međuzavisna kombinacija znači da riječi i crteži pružaju informaciju koja odvojeno ne mogu isporučiti, presijecajući način se odnosi na djelomično pružanje iste informacije naglašavajući drugačiji detalj ili perspektivu kroz crtež i riječi dok usporedna kombinacija podrazumijeva naizgled neovisne informacije riječi i crteža. Vidi u: Scott McCloud, *Kako čitati strip – nevidljivu umjetnost*, Zagreb: Mentor, 2005, str. 152-160.

to da je strip lišen zvuka koristi i stripovne onomatopeje (*pljušt, wrooom, bang, šmrc, flop*). Također, u slučaju da tekst predstavlja sadržaj kvadrata, riječi mogu biti grafički oblikovane. Odnos teksta i slike je različito integriran, ali crtež diktira položaj, proporcije i oblik rečenica. Sama pozicija teksta ovisi o pristupu temi, negdje je kadar potpuno ispunjen crtežom, a naracija se odvija ispod okvira po klasičnom postulatu, a drugdje je tekst inkorporiran unutar kvadrata. Dijalog, monolog i naracijski komentar može biti postavljen na vrh ili dno kvadrata, sa strana ili unutar prizora, ili kombiniranjem situiranja. Komunikacijski kodeks je integralni dio likovnog izraza, njime autorica potencira elemente ravnoteže, (a)simetrije, dinamike i fokusa (de)konstruirajući pripovjedačku strukturu. Autorica koristi razne varijacije (ne)uokvirenih tekstualnih komentara unutar kadra i oblačića različitih oblika koji prenose i način na koji je izgovoren sadržaj. Zanimljiv je primjer prvog kadra stripa *Mali saksofon* (Sl. 2), prizor melodramatične prepirke između Malog saksofona i njegove djevojke gdje transformacija filaktera u animalan oblik iznad djevojčine glave sugerira bijesno urlanje. U autorskom stripu i adaptacijama scenarija umjetnica je sklona raznim rješenjima, ali u koncepciji teksta u dječjim stripovima je dominantan oblačić zbog preglednosti cjeline.⁸²

4.6.2. Likovna morfologija

Snažan crtež⁸³ ostvaruje preciznom, ali razigranom linijom kojom gradi konture, strukture i teksture te opredmećuje pokret, pojave, likove, ambijent i emocionalna stanja. Koristi se podjednako svim vrstama i putanjama linije, ravnim, izlomljenim, debelim, tankim, uglatim, oblim, krivuljama, od filigranski umnoženih crta do rudimentarnih, minimalističkih izraza. Autorica se obilato služi raznovrsnom grafičkom modelacijom kojom ostvaruje privid volumena mizanscene koji negdje graniči s apstrakcijom na razini perceptivne razlučivosti, a drugdje naginje realističnim formama. Izmjenama šrafura te rastera finije i grublje linije oblikuje različite teksture i sjenčenja, a varijacijama crta i točaka gradi ekspresivan izraz bilo da je riječ o rasplinutim

⁸² „A što se autorskih stripova tiče zar nisam ja imala i oblačiće? Samo ako želim imati punu sliku u okviru kvadrata ja ne znam zašto ih ne bih odbacila. U stripu za djecu ostavljam oblačiće jer je to tako. Djeca vole čistu situaciju. Kada znaju da je crtež u kvadratu, a tekst u oblačiću, onda se toga drže. Ne možeš njima muljat i eksperimentirat.” Vjekoslav Đaniš, »Negdje iza duge – Interview s Magdom Dulčić Todorovski«, u: *Kvadrat* 19 (2008.), str. 13.

⁸³ „Ona je ponajprije crtačica; ona crta ono što je doživjela, ono što zamišlja i ono što vidi. Dakle, sve preobražava snagom linije. Ona je mnogo više crtačica nego slikarica. To samo znači da je puna unutrašnjeg života i prepuna stanovite vizionarnosti koju može konkretizirati snažnim crtežom koji u sebi snagom geste dobija vrijednost znaka u prostoru.“ Tonko Maroević, *Strip u Hrvatskoj*, HRT3, 2015., epizoda 16.

vinjetama ili kasnijim zbijenim, reduciranim, minimalističkim, strogim formama. Variranjem grafičke stilizacije ostvaruje likovni izraz širokog spektra, ne libeći se posegnuti za iskustvima likovne avangarde i postmoderne, selektivno koristeći repertoar realizma, secesije, kubizma, futurizma, nadrealizma, apstrakcije, ornamentalizma, op arta, undergrounda i drugih pravaca. Pored crtačke vještine, uspješna je i u slikarskim tehnikama oblikovanja plohe i korištenja *chiaroscuro* efekata, primjerice u *Slikovnici o gradu i ženi* (Sl. 26-29). Boja je važan element u opusu Magde Dulčić, većinom upotrebljava nježne nijanse i pastelne tonove u ciklusu stripova za djecu, dok u onima namijenjenima odrasloj publici koristi snažne vizualne kolorističke akcente, suprostavljajući šarene i akromatske motive ili kadrove. Promišljenim koloriranjem nadograđuje pripovjednu strukturu optičkim povezivanjem scenskog aranžmana, figura i psiholoških stanja. Kompozicijske vrijednosti izgrađuje izmaknutim perspektivama i izmjenama ekstrema očista, čime definira karakter figura i ambijenta. Pri tretmanu ženskog lika, inspiracijska potka proizlazi iz nekoliko izvora; primjerice japanskih drvoreza ili općenito simplificiranih maski, potom vizualnog etalona žena koje izgledom, impostacijom i pridodanim atributima podsjećaju na stvarne osobe,⁸⁴ a nerijetko je preuzeta i autobiografska tipologija. Ženske figure nisu idealizirane niti su im naglašeni fizički atributi u smislu klasične interpretacije žena vrlo vitkog struka, dominantnog poprsja, jakih bokova i snažnih, lijepo svedenih nogu te atraktivnih lica. Prikazuje estetiku stripovnog prikaza suvremenog ženskog lika snažne pojavnosti, prijemčivih detalja i različitih osobnosti čija je vanjšina kreirana stilizacijom, pojednostavljenim, apstraktnim i ekspresivnim potezima. Izrazitu pažnju posvećuje kostimografiji, pogotovo dezenu odjeće arabeskama i ornamentima, prugicama, točkicama i sličnim dekorativnim elementima. Žena u stripu Magde Dulčić često je nositeljica glavnih uloga, kraljica, mudrica, nerijetko antijunakinja s manama, kontradiktorna, tajnovita, suicidalna, maliciozna, usamljena.⁸⁵ Sukladno tome, u većini slučajeva izostavlja detaljne odlike fizičkog lika u cilju izdvajanja ključnih značajki predočavanja emocionalnog stanja apostrofirajući neverbalnu komunikaciju, gestualnost ili facijalnu

⁸⁴ „I Magda kaže da likovi u njenim stripovima nisu stvarni ljudi iz svakodnevice, međutim mi prepoznajemo u njima mnogo toga od naših prijatelja, susjeda, rođaka. Ima u svakom od njih mnogo toga od nas svakodnevnih, mnogo toga od Magde.“ Krešimir Zimonić, »U potrazi za krilima«, u: *Patak 2* (1986.), str. 17.

⁸⁵ Magda Dulčić profilira protagoniste slično kao i H. Pratt pri formiranju lika Corto Maltese: „Ljudske mane daju literarnom liku uvjerljivost. Personifikacija lika se ne gradi tako što se on u svakoj situaciji ponaša na jednak način, već se ona zasniva na implicitnom naglašavanju određenih specifičnosti u njegovu karakteru, tumačenju moralnih vrijednosti, neuobičajenoj egzistencijalnoj situaciji ili bilo čemu što ga izdvaja iz gomile.“ Midhat Ajanović Ajan, *Film i strip*, Bizovac: Ogranak Matice hrvatske, 2018., str. 63.

ekspresiju.⁸⁶ Često rabi i vizualne metafore koje služe prikazivanju osjećaja i stanja likova čije se značenje interpretira predočavanjem semiotičkih znakova.

4.6.3. Strip režija

Pri konstruiranju strip table, Magda Dulčić generira montažu raznovrsnim rasporedom kvadrata u tabli, koji umnožavanjem, dimenzijama, oblikom i položajem određuju brzinu ritma radnje. Negdje će se kadrovi multiplicirati u manjim dimenzijama, a drugdje će crtež zapreмати čitavu stranicu. Često koristi horizontalne panorame ili vertikalne sekvence. Oblik kadrova je u većini slučajeva četverokut, ali autorica intuitivno odabire i druge, nepravilne oblike okvira ili ih u potpunosti izostavlja. Što se tiče jarka, većinom je oblikovan bjelinom, ali u nekoliko primjera (*Moj prvi 1. maj, Slikovnica o gradu i ženi, Složeni predosjećaj*) je riječ o crnom polju margina koje čine interval među kvadratima. Slična je situacija i s pozadinom tabli, koje su najčešće bijele, ali ponegdje su oblikovane kao crne plohe. Okviri kadra su većinom prostoručni, omeđeni crnom linijom, u više navrata su gradbeni element prizora jer je crtežom negiran prostor kvadrata, stoga su motivi djelomično istočeni van margina. Zanimljivo je sporadično propadanje figura kroz okvire, lomljenje okvira prožimanjem kadra i teksta, te koncipiranje kvadrata bez pripadajućeg okvira. Prikazivanje sadržaja ponekad prelazi granicu kvadrata, odnosno jedan prizor se odvija u više kvadrata (npr. *Svemirski blizanci, 1,2,3...*). Što se tiče prijelaza između kadrova, autorica varira stupanj vezanja, od čvrste povezanosti do slobodnije interpretacije, tako da su unutar strip opusa zastupljene sve mogućnosti.⁸⁷ Osobito je zanimljiva upotreba slikovne metamorfoze: „...kojom se gradi imaginarna transformacija jednog oblika u drugi ostvarenog u više konsektivnih faza, takozvani *morphing*, gdje se u početku prepoznatljivi oblik A pretapa u seriju poluapstraktnih formi iz kojih nastaje oblik B.“⁸⁸ Artikulacija prizora unutar kvadrata se ostvaruje

⁸⁶ Dakle, može se reći da likove personificira na dva temeljna načina: (1) direktno, do unutarnjeg svijeta lika dolazimo putem općeg dizajna lika (odjeća, društvena obilježja, mršav/debeo, lijep/ružan...) te njenih/njegovih akcija, dijaloga i didaskalija, (2) indirektni, pristup unutarnjim karakteristikama, emocijama i namjerama lika ostvaruje se putem ponašanja, vizualnih detalja, konteksta, interakcije s drugim likovima, ironije, poezije, disharmonije između rečenog i učinjenog i sl.“ Midhat Ajanović, »Strip – temeljni medij vizualnog pripovijedanja«, u: *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021., str. 43.

⁸⁷ Prijelaz iz trenutka u trenutak, progresija subjekta iz radnje u radnju, prijelaz od subjekta do subjekta ostajući pritom unutar jedne scene ili ideje, prijelaz sa scene na scenu u kojem se događaju značajne udaljenosti vremena i prostora, prijelaz s aspekta na aspekt te *non-sequitur* prijelaz. Scott McCloud, *Kako čitati strip - nevidljivu umjetnost*, Zagreb: Mentor, 2005, str. 70-74.

⁸⁸ Midhat Ajanović, *Strip i animacija*, 2021., str. 123 – 124.

sugestivnim kadriranjem, izmaknutom (poli)perspektivom, varijacijama planova od detalja do totala i rakursima efektnih gornjih i donjih kuteva. U pojedinim scenama su upotrebljene tehnike koje evociraju filmsku montažu i fotografske efekte, primjerice dupla ekspozicija, zumiranje, simuliranje *ribljeg oka*, fluidna pretapanja, sinkopirani⁸⁹ ritam brzih rezova, tzv. nizozemski kut, zatamnjenje i odtamnjenje ili nagli montažni skok. Dinamična interpretacija scena unutar kadrova se postiže i rječitošću krupnih planova izdvojenih motiva, efektnim pozadinama koje se organski prožimaju s figuralnim prikazima, prikazom iste scene iz više kutova, pojačavanjem kontrasta negativnim prostorom. Montaža na razini čitavog stripa se odvija na više načina, može biti jasno strukturirana jednakim rasporedom i dimenzijom kvadrata, a može se spajati premreženošću kadrova i asimetričnim preslagivanjem.

4.7. Kolaboracija sa Krešimirom Zimonićem

The little flying Zlatka

Prvi strip *The little flying Zlatka/Balada*, zajednički je rad oboje autora, a objavljen je u četvrtom broju *Patka* 1987. godine. Strip sadrži dvije table, pozicionirane na unutrašnje korice, jedna na početku, a druga na kraju *Patka*. Riječ je o stripu s umetnutom naracijom, jedna se priča umotava u drugu, konkretnije predložak je *Balada* Krešimira Zimonića s interpoliranim novim pripovjednim slojem. Maštovita suradnja se očituje na više nivoa, a naročito u montažnim rješenjima povezivanja kadrova u drugoj tabli. Strip se sastoji od crteža bez pripadajućeg teksta, a već na prvi pogled je primjetan dominantni ženski lik Magde Dulčić, oblikovan pomalo autobiografski,⁹⁰ tipične stilizirane frizure i odjeće, čvrste pojavnosti i suvremenog izgleda. Likovi Krešimira Zimonića su oblikovani impresionistički, usitnjenom šrafurom i kapilarnim linijama sa zamjetnom prevlašću vijugavih i zaobljenih crta.

⁸⁹ Vidi u: Butković Lidija, »O animiranim filmovima Magde Dulčić«, u: Prvih dvadeset godina Magde Dulčić – Animirani film i strip, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Ulupuh, 4.6. – 12.6. 2008.), (ur.) Maša Štrbac, Zagreb: Ulupuh, 2008.

⁹⁰ »Junaci stripova nerijetko preuzmu mnoge osobine svojih autora - njihove vrline i mane, fizionomiju, anegdote i unutarnji svijet - snove, misli ili frustracije. Crtači i scenaristi ponekad svjesno, a ponekad nesvjesno pretaču esenciju svojeg bića u nacrtan papirnati lik koji je direktni posrednik između autorskog i čitateljskog diskursa.« Irena Jukić Pranjić, »Junaci hrvatskog stripa«, u: *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021., str. 58.

Zlatka posebna

Druga koautorska epizoda Krešimira Zimonića i Magde Dulčić je strip *Zlatka posebna* koja je objavljena u petom broju *Patka* 1987. godine. Kao dio autorskog tima navode se inicijali H.P. koji predstavljaju Huga Pratta jer je strip svojevrsan *hommage* kreatoru Corta Maltesea čiji se lik pojavljuje u epizodi sa Zlatkom. Strip se sastoji od jedne table ispunjene kvadratima u simetričnom rasporedu, od kojih su početni i završni većih dimenzija i vertikalnog usmjerenja. Tekst je integriran u samo tri kadra, dok su ostali realizirani samo crtežom. U prvi kadar je inkorporiran i sam naslov, a prikazuje Zlatku na plaži kako čita *Corta*, a pored nje je odložen Zimonićev poetski SF strip *Luna*. Likom Zlatke se suptilno negiraju margine okvira, tako da joj kosa, stopalo i rame djelomično izlaze van kadra. Mada je oblikovana fragilnom, tankom linijom, vidljiv je čvršći obris konture, a ikonografski proizlazi iz fonda ženskih likova Magde Dulčić. Apstrahiranje fizionomije, karakteristični oblik sunčanih naočala i koštunjava, elongirana anatomija, njeni su prepoznatljivi, geometrizirani oblikotvorni elementi. Primjerice, takvu tipologiju lika možemo vidjeti u stripu *Grad žena* (Sl. 8-9) i pojedinim epizodama iz serijala *Noći punog mjeseca* (Sl. 11-12). Slično kao i kod Zimonića, gola tijela ženskih likova nisu prenaplašena atributima niti hipererotizirana, više pažnje je posvećeno suvremenoj odjeći i upečatljivim pozama tijela.

Referencijalnost, citatnost popularne kulture, pozicioniranje stripa na unutrašnje korice strip izdanja, izostavljanje teksta, hipodijegeza,⁹¹ dekonstrukcija klasične kompozicije table, prikaz jedne scene u dva ili više kadrova, umreženost dvoje crtača i dekorativna materijalizacija emocija, neki su od postmodernističkih elemenata u stripovima *The little flying Zlatka* i *Zlatka posebna*.

⁹¹ Dogadaji koji su interpolirani, umetnuti unutar glavne radnje, u slučaju umetnute naracije jedna se priča umotava u drugu, a ti umetnuti narativi stvaraju hipodijegezu, odnosno pod-priče umetnute u glavnu priču. Dajana Grgurić, *Intermedijalnost: film, strip i roman*, diplomski rad, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2020., str. 47.

THE LITTLE FLYING ZLATKA!

STORY: K. Z. ART: MAGDA DULČIĆ

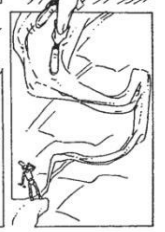

BALADA

(CONTINUED ON PAGE 59)

(CONTINUED FROM PAGE 4)

VELI VELEK: ZLATKA IMA PRILIKU

Slika 38: *The little flying Zlatka/Balada, Patak, br. 4, 1987. g.*

Slika 39: Zlatka posebna, Patak, br. 5, 1987. g.

4.8. Komparacija tretmana ženskog lika: Zimonić-Dulčić

Odbacivanjem klasičnog lika superjunaka i pojavom nove osjećajnosti, autori koncipiraju novi lik retroheroja⁹² čiji postupci i karakter proizlaze iz motiva retrospekcije. Sličan senzibilitet dvoje autora i zajednički rad na animiranim filmovima i stripovima, pogodan je okvir za usporedbu stilskog tretmana ženskog lika. Glavna protagonistica Zimonićevih stripova je Zlatka, koja se pojavljuje kao univerzalna junakinja raznih oblička s prepoznatljivom tipologijom. Odvažna djevojka čiji izgled kao da je dizajniran posredstvom kiše, vjetra i sunca, metamorfozom crteža rasplinite, vibrantne, gracilne i krhke linije. Zlatkino tijelo je eterično, ona je fermentirana senzacija tkiva koja se s lakoćom preobražava u simbol, personifikaciju ili alegoriju, inkarnirajući vizualnu energiju. Bilježi misli poput dnevničkih zapisa, progovarajući kao stanoviti Zimonićev *alter ego* ironično ili filozofski o ljubavi, muško-ženskim odnosima, umjetnosti, godišnjim dobima i mnogim drugim temama. Pri tretmanu Zlatke, važan je i koloristički slikarski potez kojim se postiže sugestivnost, raspoloženje i optička harmonija figure.

Magda Dulčić u svojim radovima formira plejadu nestereotipnih ženskih likova, stiliziranog fizisa i atrofiranih proporcija. Protagonistice oblikuje simplificirano i pomalo skicozno, naglašenih ključnih karakteristika, apstrahirajući nevažne detalje. Pri tretmanu fizičkog izgleda ženskih likova, ponegdje se koristi autoreferencijalnom vanjštinom zaobljenije tektonike, a drugdje elongiranim, koštunjavim i geometriziranim oblicima. Lica prikazuje frontalno i u profilu, izostavljajući detalje fizionomije u svrhu protočnosti informacija, koristeći različite rakurse i osvjetljenje koje je naglašeno šrafiranjem. Uspješno prenosi i psihološki⁹³ profil likova sa svim njihovim manama, koji se manifestira snažnim gardom, gestama i kretnjama, te mimikama i ekspresijama lica. Više pažnje posvećuje distinktivnoj dekorativnosti draperije negoli anatomskoj ili fizionomskoj preciznosti. Dekonstruira opne figura u stilizirani antropomorfizam s pojedinačnim markantnim akcentima na pogled, oblik frizure, suvremenu odjeću ili na neki drugi ekspresivni detalj. U dječjem stripu stil je konzistentniji, likovi su oblikovani karikaturalno, primjerice prepoznatljive amblematične figure *Čikoline* i *Cukarina*, artikulirane jasnom pojavom i karakterom iz epizode u epizodu.

⁹² Vidi u: Jure Ilić »Retroheroji«, u: *Patak 7* (1987.), str. 14-15.

⁹³ O njenim likovima, K. Zimonić kaže slijedeće: „Likovi Magde Dulčić, iako usamljeni, često vrlo razdragano bauljaju po načičkanim svjetovima vlastite mašte i zatečene, odnosno nametnute realnosti rezignirano upražnjavajući gorko-slatku radost življenja.“ Krešimir Zimonić, *Inovacija – Stripovi Magde Dulčić*, 1988., str. 12.

5. Zaključak

Strip opus Magde Dulčić vrijedan je doprinos suvremenoj hrvatskoj stripografiji, djelomično dokumentiran i prezentiran u *Muzeju Staroga Grada* na Hvaru. Autorica stasa uz tzv. *treću generaciju*, a poglavito uz pripadnika *Novog kvadrata*, mentora i suradnika Krešimira Zimonića koji pokreće strip magazin *Patak*, a na čijim je stranicama razvila spontani i neopterećeni izraz, lišen zahtjeva tržišta, izdavača i publike. Već u ranoj fazi, osamdesetih godina, Magda Dulčić je pokazala sklonost uprizorenju nekonvencionalnih scenarija, likova i prostora tzv. *prilagodljivim stilom*. Naime, u svoj rukopis unosi neke elemente proizašle iz stvaralačkog registra autora poput Huga Pratta (npr. minimalistički izraz, snažna gestualnost), Krešimira Zimonića (npr. rasplintute linije, prkošenje gravitaciji) i Helene Klakočar (npr. simplificiran crtež, geometrizacija), i eksperimentira tražeći vlastitu stilizaciju. Pronalazi je u razigranim, pretežito uglatim linijama, suprotstavljanju plohe i crte, grafičkoj modelaciji i ekspresivnom potezu. Na *4. Salonu jugoslavenskog stripa* u Vinkovcima 1988.g. je primila nagradu za inovaciju, a osim autorskog stripa, radi i po scenarističkim predlošcima Margarete Renić, Dubravke Senčić, Branke Slijepčević i kasnije, Zvonka Todorovskog. Angažirana je kao suradnica u fanzinima, omladinskoj štampi, dječjim časopisima, novinama i specijaliziranim strip revijama. Krajem devedesetih pridružuje se, sa suprugom Zvonkom Todorovskim, multimedijalnoj strip grupi *Divlje oko*, unutar koje redefinira autorski izraz, eksperimentirajući sa sadržajem i formom. Suradivali su dugi niz godina kreirajući dječje stripove, stripove namijenjene galerijskom gledanju i eklektične radove autentične interpretacije i morfologije. U ovoj drugoj dionici stvaralaštva, Magda Dulčić nadograđuje svoj stil pod utjecajem Zvonka Todorovskog, okrupnjujući motive koje reducira u izrazu, plohe omeđuje obrisom crnog tuša, koristeći čvršće poteze, kombinaciju raznih stilizacija od apstrakcije, nadrealizma, undergrounda, op arta i ostalih pravaca, češće posežući za slikarskim tehnikama, a nerijetko je u tekstu prisutno određeno poigravanje riječima i poentiranje. Tih se godina stripom aktivnije bave i druge autorice, poput već spomenute Helene Klakočar, i mlađih Irene Jukić Pranjić i Ivane Armanini koje grade vlastitu prepoznatljivu stilizaciju. Tematski proizlaze iz sličnog nukleusa introspektivnih priča, snažnih asocijacija i metafora te prikaza ženskog načina poimanja svijeta, određenih situacija, procesa i pojava. Helena Klakočar je radila istovremeno s Magdom Dulčić, i njegovala je određenu estetiku ružnoće unutar grupe *Zzot*, te je s vremenom promijenila stilizaciju upotrebom slikarskim metoda i formi. Irena Jukić Pranjić oblikuje jasnim konturama, te

preciznim i preglednim linearnim konceptom, dok Ivana Armanini kreira dosljedno u maniri *art bruta* i snažnog, efektnog grafizma. Kao jedna od prvih relevantnih autorica stripa, Magda Dulčić je izgradila specifični grafički rukopis koji počiva na crtačkom senzibilitetu i sugestivnoj kaligrafiji, perceptivnoj angažiranosti promatrača, animatorskom kadriranju te eklektičnom likovnom govoru koji uvjerljivo i nesputano priziva u stripovima. Kod Magde Dulčić, od samih početaka, pa do zadnjih radova, vidljive su pojedine promjene u likovnom izrazu, prizori nježnih vinjeta pod utjecajem Krešimira Zimonića do snažnijih, asketskih ploha i robusnije grafije u suradnji sa Zvonkom Todorovskim. Međutim, u svim etapama stvaralaštva Magda Dulčić inkluzivno preuzima elemente drugih autora (i raznih likovnih pravaca, predložaka i ostalih medija) ne podilazeći im, odnosno suvereno se služi interpretacijom, ikonografijom i morfologijom u konstruiranju poetike vlastitog izraza. Rad u dječjim časopisima *Prvi izbor* i *Oblutak* spada u posebnu fazu stvaralaštva, budući da prilikom kreiranja stripova za djecu podliježe koherentnoj izvedbi i razradi likova u preglednom rasteru vremenskog i prostornog konteksta. Posljednje samostalne stripove radi na Hvaru u razdoblju od 2010.g. do 2016.g. u kojima se ističu liričnost, evokativnost i sugestivnost izraza. Prevladavaju krivulje, nijansiranje gušćih ili rjeđih nanošenja linija ili točaka na plohu, promišljeno korištenje negativnog prostora, umnožavanje tekstura te minucioznih vibrantnih uzoraka i filigransko iscrtavanje.

Sagledavajući strip uratke iz svih razdoblja umjetničke karijere Magde Dulčić, mogu se izdvojiti konkretne karakteristike autorskog izraza. Što se tiče tematike, Magda Dulčić odabire neobične teme koje do tada nisu bile zastupljene u stripovima, a u kojima je čitljiv i tok struje svijesti u nekim bizarnim pripovjednim kontrapunktovima. Riječ je o dramaturški zanimljivim introspektivnim preokupacijama, nedostatku ljubavi, čežnji, melankoniji, nadrealnim problemima i pustolovinama, protagonistima koji su nesigurni, imaju mane i ni sami ne znaju što ih očekuje u tim naracijama s alogičnim obratima. Oblikujući naslove, podnaslove i tekst monologa, dijaloga i komentara, pokazuje zanimljiv raspon tipografskih rješenja i pozicioniranja. S podjednakom dozom maštovitosti kreira teme i komponira tekst unutar likovnog govora pridonoseći nekalupljenoj, razigranoj pripovjednoj dramaturgiji. Individualne stilske karakteristike se odnose na vješto artikuliran crtež i raskošno tretiranje grafičke i tonske modelacije, maštoviti repertoar motiva kojima promišljeno posreduje emociju ili stanje, upotrebu snažnih rezova te izmaknutih, iščašenih perspektiva kojima pojačava rječitost kadrova i prenosi atmosferu, tendenciju odabira zanimljivih kinematografskih rakursa, planova i osvjetljenja (sjenčenja), sugestivno koncipiranje

mizanscena, eksterijera i interijera od realizma do apstrakcije, efektno rezoniranje pri montaži raznih prijelaza među kadrovima i zanimljivo korištenje tzv. *morphinga*, likovno predočavanje unutrašnjeg stanja karaktera i psihologizacije lika te naglašene kretnje i geste figura kojima se pojačava kinetika prizora. Zanimljivo je primijetiti da u stripovima Magde Dulčić imamo primjere raznih oprečnih, ali jednako efektnih rješenja, primjerice: od praznih ploha pozadine do *horror vacui*-a, od samostalne krivulje do filigranskih umnoženih linija, od realistički oblikovane arhitekture ili figuracije do izobličениh prostora i likova bez lica, od precizno podijeljene table jasno naznačenih kvadrata i okvira teksta do potpune dekonstrukcije plana stranice te nejasnih prelamanja kadrova i isprepletenog teksta, od crno bijelog grafizma do raskošne kolorističke game i sl.

Zaključno se može reći da je Magda Dulčić tehnički potkovana, maštovita i produktivna autorica koja je nadahnuto, poetično i suvereno kombinirala razna sadržajna i likovna rješenja te eksperimentirala s potencijalom i granicama medija ostvarivši autentičan raspon izraza u svom strip opusu.

6. POPIS ARHIVSKIH IZVORA I LITERATURE

Knjige

1. Ajanović Ajan Midhat, *Film i strip*, Bizovac: Ogranak Matice hrvatske, 2018.
2. Aljinović Rudi, Novaković Mladen, *Kad je strip bio mlad*, Zagreb: Stripforum, 2012.
3. Čegir Tomislav, *Otkrivanje stripa*, Zagreb: Vedis, 2018.
4. Marinić Mihaela Majcen, *Prema novoj animaciji*, Zagreb: Meandarmedia, 2014.
5. McCloud Scott, *Kako čitati strip-nevidljivu umjetnost*, Zagreb: Mentor, 2005.
6. Munitić Ranko, *Strip, deveta umjetnost*, Zagreb: Udruga za popularizaciju hrvatskog stripa ART 9, 2010.

Poglavlja u knjigama

1. Dragojević Sanjin, Franceski Hrvoje, »Povijest stripa«, u: Zrinjka Peruško, *Uvod u medije*, Zagreb: Jesenski i Turk, 2011.
2. Horvat Pintarić Vera, »Autorski strip Zagrebačke škole«, u: Vera Horvat Pintarić, *Kritike i eseji*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2012.
3. Gromača Tatjana, »Osam prizora o stripu«, u: Irena Jukić Pranjić, Ivana Mance, Tatjana Gromača, *Ženski strip na Balkanu*, Zagreb: Fibra, 2010.

Katalozi izložaba

1. Butković Lidija, »O animiranim filmovima Magde Dulčić«, u: *Prvih dvadeset godina Magde Dulčić – Animirani film i strip*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Ulupuh, 4.6. – 12.6. 2008.), (ur.) Maša Štrbac, Zagreb: Ulupuh, 2008.
2. Krulčić Veljko, »Povijest jugoslavenskog stripa«, u: *Salon jugoslavenskog stripa*, katalog izložbe (Vinkovci, Radničko sveučilište "Nada Sremac", 21.9.-30.9. 1984.), (ur.) Krešimir Zimonić, Vinkovci.
3. Majcen-Marinić Mihaela, »O suvremenom animiranom filmu u Hrvatskoj i odnosu animacije i stripa«, u: *Prvih dvadeset godina Magde Dulčić – Animirani film i strip*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Ulupuh, 4.6. – 12.6. 2008.), (ur.) Maša Štrbac, Zagreb: Ulupuh, 2008.

4. Maroević Tonko, *Magda Dulčić - Stripovi i ilustracije*, katalog izložbe (2017.), Hvar: Galerija Juraj Plančić, 2017.
5. Mujičić Tahir, *Strip i ilustracija: Magda Dulčić i Alem Ćurin*, katalog izložbe (22.08. - 15.9. 2003.), Hvar: Galerija Juraj Plančić, 2003.
6. *Nastavit će se... Strip i vizualna kultura u Hrvatskoj*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 12.12.2020 - 14.03.2021.), (ur.) Jasna Jakšić, Ivana Kancir, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2021.
7. Travirka Antun, *Plavi salon, 11. Jugoslavenski triennale slikarstva, medijska kultura i suvremena likovna praksa*, katalog izložbe (studeni-prosinac 1983.), Zadar: Galerija umjetnina Narodnog muzeja, 1983.

Članci

1. Đaniš Vjekoslav, »Negdje iza duge – Interview s Magdom Dulčić Todorovski«, u: *Kvadrat* 19 (2008.).
2. Ilić Jure »Priča tek počinje«, u: *Patak* 7 (1987.).
3. Janjetović Zoran, »Zabavna štampa u socijalističkoj Jugoslaviji«, u: *Studia Lexicographica* 1 (2010.).
4. Margetić Vlatka, »Bijeg u maštu« u: *Patak* 2 (1986.).
5. Mraović Tihomir, »Govorim slikom«, u: *Studentski list* 30 (1987.).
6. Zubak Marko, »Pop-Express (1969.–1970.): rock-kultura u političkom omladinskom tisku«, u: *Časopis za suvremenu povijest* 1 (2012.).

Diplomski radovi

1. Dajana Grgurić, *Intermedijalnost: film, strip i roman*, diplomski rad, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2016.

Internet izvori

1. Cmuk Miroslav, *Strip izdavaštvo između umjetnosti i trivijalnosti*, (2012), https://issuu.com/tomica25/docs/tema_3-4-2012 (pregledano 12. srpnja 2020.).
2. Divić Iva, *Komikaze - suvremeni autorski strip u Hrvatskoj* (2010.), <https://komikaze.hr/suvremeni-autorski-strip/> (pregledano 16. srpnja 2020.).

3. Đukanović Zoran, *Third Generation 'and Beyond* (1986.)
[https://www.academia.edu/9831459/ Third Generation and Beyond Tre%C4%87a generacija i posle Novi kvadrat i ostali](https://www.academia.edu/9831459/Third_Generation_and_Beyond_Tre%C4%87a_generacija_i_posle_Novi_kvadrat_i_ostali) (pregledano 14. srpnja 2020.).
4. Filmska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019. Pristupljeno 2.8.2021. <http://filmska.lzmk.hr/Natuknica.aspx?ID=1629>
5. Hrgović Maja, *Portret umjetnice Magde Dulčić: Veliki svijet mišljen iz perspektive malog otoka* (2015.), <https://www.novolist.hr/ostalo/kultura/izlozbe/portret-umjetnice-magde-dulcic-veliki-svijet-misljen-iz-perspektive-malog-otoka/> (pregledano 3. rujna 2020.)
6. Krešić Hrvoje, *Hrvatski strip i strip u Hrvatskoj* (2007),
<https://www.booksa.hr/kolumne/povijest-stripa/hrvatski-strip-i-strip-u-hrvatskoj>
(pregledano 12. srpnja 2020.).
7. Krešić Hrvoje, *Hrvatski strip i strip u Hrvatskoj - 2. dio* (2007.),
<https://www.booksa.hr/kolumne/povijest-stripa/hrvatski-strip-i-strip-u-hrvatskoj-2-dio>
(pregledano 15. srpnja 2020.).
8. Krištofić Bojan, *Nezanemariva političnost* (2015),
<https://www.kulturpunkt.hr/content/nezanemariva-politichnost> (pregledano 16. srpnja 2020.).
9. Krištofić Bojan, *Telegramov esej o nastanku crtića u Hrvatskoj (4. dio): Otkuda se pojavila velika kriza i kako su animatori jedva preživjeli 90-e* (2015.),
<https://www.telegram.hr/kultura/telegramov-esej-o-povijesti-crtica-u-hrvatskoj-4-dio-otkuda-se-pojavila-velika-kriza-i-kako-su-animatori-jedva-prezivjeli-90-e/> (pregledano 19. srpnja 2020.)
10. Krištofić Bojan, *Pogled unatrag: godina u vizualnim umjetnostima* (2016),
<https://www.kulturpunkt.hr/content/pogled-unatrag-godina-u-vizualnim-umjetnostima>
(pregledano 28. srpnja 2020.)
11. Krištofić Bojan, *Ilustracija i animacija kao izazov* (2008.),
<http://www.zarez.hr/clanci/ilustracija-i-animacija-kao-izazov> (pregledano 28. srpnja 2020.)
12. Staničić Vjeko, *Šezdeset majstora: Od Maurovića do strip komentara o koroni slikara Stipana Tadića* (2020.), <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/sezdeset-majstora-od->

[maurovica-do-strip-komentara-o-koroni-slikara-stipana-tadica-15034646](#) (pregledano 15. srpnja 2020.).

Televizijski prilog

Strip u Hrvatskoj, HRT3, 2015., epizoda 16.

Strip album

Dulčić Magda, Todorovski Zvonko, *Složeni predosjećaj*, Bizovac: Matica Hrvatska, 2014.

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

Slika 1: Naslovnica kataloga izložbe 22 hrvatska autora stripa u galeriji sv. Jerolima u Starom Gradu 1987. g.

Slika 2: *Mali saksofon, Patak*, br.1, svibanj 1986. g.

Slika 3: *Mali saksofon, Patak*, br. 1, svibanj 1986. g.

Slika 4: *Mali saksofon, Patak*, br. 1, svibanj 1986. g.

Slika 5: *Mali saksofon 2, Patak*, br. 21, 1994. g.

Slika 6: *Tornjevi, Patak*, br. 3, 1986. g.

Slika 7: *Tornjevi, Patak*, br. 3, 1986. g.

Slika 8: *Grad žena*, početna tabla prve epizode *Ulazak*, *Patak*, br.12, 1989. g.

Slika 9: *Grad žena*, početna tabla druge epizode *Traganje*, *Patak*, br. 14, 1989. g.

Slika 10: *Noći punog mjeseca*, Uvodna epizoda, *Polet*, br. 395, 1988.g.

Slika 11: *Noći punog mjeseca, Polet*, br. 396, 1988. g.

Slika 12: *Noći punog mjeseca, Polet*, br. 402, 1989. g.

Slika 13: *Vrućina u gradu, Comicon*, br. 2, 1990. g.

Slika 14: Neimenovana tabla stripa, fanzin *Flit*, br.1, 1997.g

Slika 15: *Modri vijadri*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar

Slika 16: *Modri vijadri*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar, oko 2000. g.

Slika 17: *1,2,3...*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar, oko 2000. g.

- Slika 18: *Prijatelji*, arhiv Muzej Staroga Grada, Hvar, 2003. g.
- Slika 19: *Moj prvi, 1. maj*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar, 2004. g.
- Slika 20: *Strip sa dva naslova i 1 jezovitim svršetkom*, arhiv Muzej Staroga Grada, Hvar, 2004. g.
- Slika 21: *La maleta azul*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar, 2005. g.
- Slika 22: *Složeni predosjećaj*, istoimeni strip album, 2014.g
- Slika 23: *Složeni predosjećaj*, istoimeni strip album, 2014.g.
- Slika 24: *Složeni predosjećaj*, istoimeni strip album, 2014.g.
- Slika 25: *Složeni predosjećaj*, istoimeni strip album, 2014.g.
- Slika 26: *Slikovnica o gradu i ženi*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 27: *Slikovnica o gradu i ženi*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 28: *Slikovnica o gradu i ženi*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 29: *Slikovnica o gradu i ženi*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 30: *Svemirski blizanci*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 31: *Svemirski blizanci*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 32: *Otok*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 33: *Otok*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 34: *Otok*, strip album *Složeni predosjećaj*, 2014.g.
- Slika 35: *Spavala sam do sad*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar
- Slika 36: *Planktonska ljubav*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar
- Slika 37: *Čovik koji se smije na bol*, stalni postav Muzej Staroga Grada, Hvar
- Slika 38: *The little flying Zlatka/Balada*, *Patak*, br. 4, 1987. g.
- Slika 39: *Zlatka posebna*, *Patak*, br. 5, 1987. g.

SUMMARY

This thesis focuses on the analysis of comics, creative phases and versatile artistic expression of Magda Dulčić (1965-2016), and her outstanding significance within the development of Croatian national comics. The multi-facetness of artistic interest is the main characteristic of Magda Dulčić as an artist, which makes her opus an intriguing subject for analysis. Following the inventions introduced by the group *Novi kvadrat*, and under the auspices of their member, Krešimir Zimonić, Magda Dulčić has been, since the early 1980's, creating many comics for fanzines, youth press, daily newspapers, comic magazines and children's magazines. Her comics can be found on the pages of *Lucifer*, *Kurir*, *Patak*, *Vidici*, *Polet*, *Večernji list*, *Flit*, *Comicon*, *Modra lasta*, *Arkzin*, *Prvi izbor* and *Oblutak*. The comics created by Magda Dulčić have an easily recognized style and characteristic formal elements. With her authentic poetics of expression, she stands out as one of the first relevant female authors on the comic art scene. Her colleagues, critics of popular culture and art historians also recognized this, so in 1988 she was awarded for comic innovation at the *4th Salon of Yugoslav Comics* in Vinkovci. The next stage in her career was a collaboration with her husband, Zvonko Todorovski, within the multimedia group *Divlje oko*, where they created comics intended for gallery viewing. Regarding her expression, Magda Dulčić shows a more resolute change of style, thematically, visually and technically more complex. At the same time, she creates a cycle of comics for children in which she shows coherent and clear expressions, subtle interventions and experiments. In her latest independent comics, from 2010 until 2016, the author created works in which she displayed lyrical, intimate and intuitive preoccupations.

KEY WORDS

comics, *Divlje oko*, Dulčić Magda, female comics, postmodernism, Stari Grad, Todorovski Zvonko, youth press, Zimonić Krešimir.